

בעניין בין:

1. קטיין יליד 2002
באמצעות האפוטרופא לדין – עו"ד ג'ומאנה דאומני – חורי
מרחוב הגליל 42, ת.ד. 2453 נצרת, 16000
טלפון: 04-6574874 פקס: 04-6084448
במינוי מטעם מערך ייצוג קטינים, הסיוע המשפטי
 2. קטינה ילידת 2002
באמצעות אפוטרופא לדין – עו"ד אביטל קורקוס
מרחוב ז'בוטניסקי 1 נהריה, 2238107
טלפון: 04-6020211 פקס: 04-6020211
במינוי מטעם מערך ייצוג קטינים, הסיוע המשפטי
 3. קטינה ילידת 2002
באמצעות האפוטרופא לדין – עו"ד רנטה נדבדסקי
מרחוב הגדוד העברי 10 אשקלון, 78001
טלפון: 077-3201414 פקס: 077-3405009
במינוי מטעם מערך ייצוג קטינים, הסיוע המשפטי
- והעותרים כולם גם ע"י עוה"ד לידיה רבינוביץ', ממונה ארצית על ייצוג קטינים; עוה"ד ערן נריה, ממונה מחוזי על ייצוג קטינים (צפון); ועו"ד נטע ברק, ממונה מחוזית על ייצוג קטינים (תל אביב) מהסיוע המשפטי, משרד המשפטים
מרח' הסורג 1, ירושלים
טל': 02-6211350; פקס': 02-6467945

(העותרים)

- נ ג ד -

1. מר חיים כץ, שר העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים
 2. גב' אלין אלול, הממונה על המעונות חסות הנוער, אגף תקון, משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים
 3. רשות חסות הנוער, אגף תקון, משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים
- כולם ע"י פרקליטות המדינה
רח' צלח א-דין 29
ירושלים

(המשיבים)

עתירה למתן צו על תנאי ולמתן צו ביניים

מוגשת בזאת לבית המשפט הנכבד עתירה למתן צו על תנאי כנגד המשיבים והמורה להם להתייצב וליתן טעם:

א. מדוע לא יושמו העותרים 1-3 לאלתר במעונות נעולים, אבחוניים או טיפוליים של המשיבה 3, כמתחייב מצווי בתי המשפט לנוער שנתנו בעניינם.

ב. מדוע לא יפעלו המשיבים לאלתר להשמה של כל הקטינים הנזקקים המצויים ברשימות המתנה למעונות נעולים, אבחוניים וקהילות טיפוליות של המשיבה 3, ואשר בעניינם תלויים ועומדים צווי בית המשפט לנוער המורים על השמה כאמור.

ג. מדוע לא יוצגו נתונים עדכניים של רשימות ההמתנה (כולל זמן ההמתנה), לכל אחד ממעונות המשיבה 3, כולל פילוח ביחס לקטינים הממתינים להשמה בהתאם לצווים שיפוטניים של בית המשפט לנוער לפי חוק הנוער (טיפול והשגחה, התש"ך – 1960 (להלן: "חוק הנוער") ולפי חוק הנוער (שפיטה, ענישה ודרכי טיפול), התשל"א - 1971 (להלן: "החוק").

בית המשפט הנכבד יתבקש ליתן צו על תנאי כאמור, ולאחר שמיעת הצדדים ובאי-כוחם - להפוך הצו למוחלט.

בקשה למתן צו ביניים ולקיום דחוף בעתירה

בית המשפט הנכבד מתבקש בזאת ליתן צו ביניים כדלקמן:

1. צו המורה למשיבות 2 ו-3 לקלוט את העותרים למעונות הנעולים והאבחוניים (לפי העניין), אליהם הופנו בצו בית המשפט לנוער, לאלתר.

2. הוצאת צו ביניים בעניינם של העותרים הינה קריטית עבור העותרים, אשר משלמים מחיר כבד בגופם ובנפשם על כל יום בו מתעכבת השמתם במעונות המשיבה 3, וצווי בית המשפט לנוער בעניינם אינם מקוימים.

3. סיכויי העתירה גבוהים ומאזן הנוחות נוטה בבירור למתן הסעד המבוקש ביחס לעותרים, עוד בטרם הכרעה בסוגיות העקרוניות העומדות בבסיס העתירה. זאת, ביחוד לאור העובדה שבעניין שלושת העותרים תלויים ועומדים צווי בית המשפט לנוער המורים למשיבים לשלב את הקטינים במעונות המשיבה 3.

4. כן מתבקש בית המשפט הנכבד לקבוע דיון מוקדם בעתירה שכן בכל רגע נתון למעלה מ-160 נערים ונערות בסיכון (בהתאם לנתונים האחרונים שפורסמו מטעם המשיב 1) מצויים בנעלי העותרים, וחשופים לסיכון מידי לשלומם הגופני והנפשי ולשלילת חירותם בהליכי מעצר או מאסר.

5. בנסיבות אלו שיקולי מאזן הנוחות תומכים בברור במתן צו ביניים כמבוקש.

ואלה נימוקי העתירה

א. פתח דבר

עניינם הפרטני של שלושת העותרים מציף בפני בית המשפט הנכבד סוגיה ציבורית, חברתית ואנושית כאובה, אשר מזה כשני עשורים טרם באה על פתרונה – מצוקת ההמתנה של בני נוער בקצה רצף הסיכון להשמה במסגרות הנעולות, האבחוניות וקהילות הטיפול של חסות הנוער.

מזה כשני עשורים ממתינים בכל רגע נתון מאות נערים ונערות במצבי סיכון וסכנה חמורים להשמה במסגרות חסות הנוער. מעונות החסות הם השירות הטיפולי, השיקומי וההגנתי היחיד שהמדינה מעמידה לרשות אוכלוסיה זו, בהתאם למדיניות משרד הרווחה. ולמרות זאת, שנים ארוכות שטובתם וזכויותיהם של בני נוער אלו הפכו הפקר, בשל העדר זמינות שירות זה עבורם.

לאורך השנים נפגעו זכויותיהם של אלפי נערות ונערים שנאלצו להמתין חודשים ארוכים להשמה במסגרות חסות הנוער - חלקם הגיעו לפתחו של בית משפט נכבד זה (במסגרת הליכים פליליים או הליכי נזקקות) וחלקם יוצגו לאורך השנים על ידי מערך ייצוג קטינים בסיוע המשפטי.

כפי שיפורט להלן, כל ניסיונות הסדרת הסוגיה באפיקים משפטיים ומוסדיים שונים, לרבות במסגרת ההליכים המשפטיים הפרטניים בעניינם של העותרים – כשלו. **שמות וסיפורי העותרים מתחלפים, שופטים מתמנים ופורשים, ובמקום מושבם של המשיבים 1-3 ישבו לאורך השנים אנשי ציבור שונים. ורק אורך רשימות ההמתנה, מצוקתם של בני הנוער ומשפחותיהם והסוגיה החברתית הבווערת נותרת בעינה.**

על רקע ניסיונות אינספור וכישלון מערכתי מתמשך להביא לפתרון של התופעה הקשה, יצאה לאחרונה מבית משפט נכבד זה קריאת ייאוש, מפיו של כב' השופט עמית במסגרת בש"פ 519/16 פלוני נ' מדינת ישראל, (31.1.16, פורסם בנבו, פסקא 7):

"פעמים רבות חזרה הפסיקה וקראה לרשות המבצעת לפעול בהקדם לשינוי המצב העגום של מצוקה במקומות נעולים לנוער ... לכך יש להוסיף עשרות קריאות של שופטי נוער, שתורתם-אומנותם בכגון דא, כמי שנותנים מדי יום החלטות ופסקי דין על פי חוק הנוער (טיפול והשגחה), התש"ך-1960 וחוק הנוער (שפיטה), ענישה ודרכי טיפול, התשל"א-1971. מציאות החיים היא ששני החוקים קשורים זה בזה, ופעמים רבות להסתבכות בפלילים קודמת מצוקה ונוקדות של הנער. אין בדעתי להצטרף לקריאות אלה, שלא הועילו, ונראה כי הגיעה העת להרים ידיים ולהתייאש". (הדגשה שלי, ל.ר.).

מערך ייצוג קטינים בסיוע המשפטי, אשר מונה על ידי בית המשפט לנוער לייצג את טובתם (מכלול הזכויות האינטרסים והצרכים) של העותרים, רואה עצמו כבול ומחוייב שלא להתייאש ולנסות בכל אמצעי להביא להסדרת הסוגיה העקרונית ולהצלתם (ממש) של העותרים.

בית משפט נכבד זה, בשבתו כבית דין גבוה לצדק, מתבקש לפתוח שער, בעת נעילת שער, ובטרם מדינת ישראל תרים ידיים ותפקיר סופית את העותרים לגורלם - להעתר לסעדים המבוקשים בעתירה.

ב. על מייצגם של הקטינים בהליך זה – מערך ייצוג קטינים בסיוע המשפטי, משרד המשפטים

1. הסיוע המשפטי מייצג ילדים ובני נוער בהליכים משפטיים אזרחיים בכלל, ובהליכים לפי חוק הנוער (טיפול והשגחה) בעיקר, באמצעות מערך ייצוג קטינים ארצי המורכב מעורכי דין המתמחים בייצוג ילדים ובני נוער (להלן: "מייצגי קטינים").

2. מדי שנה, ילדים ובני נוער מיוצגים על ידי הסיוע המשפטי בכ- 1,500 הליכים משפטיים חדשים לפי חוק הנוער (טיפול והשגחה), ובכל רגע נתון מיוצגים ילדים ובני נוער בכ- 5,000 הליכים משפטיים התלויים ועומדים בבתי המשפט לנוער.

3. כ- 40% מהקטינים מופנים להשמה במסגרת מעונות חסות הנוער מכוח צווי בית המשפט לנוער בהתאם לחוק הנוער (טיפול והשגחה), ומערך ייצוג קטינים בסיוע המשפטי הנו המייצג העיקרי של אוכלוסיה זו.

כבוד בית המשפט מופנה בעניין זה לרבינוביץ' מריה, המעונות הנעולים של רשות חסות הנוער, מוגש לוועדה לזכויות הילד מטעם מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 29 לאפריל 2013.

4. במהלך השנים, מערך ייצוג קטינים בסיוע המשפטי, נתקל במספר רב של בני נוער שטובתם, שלומם הגופני והנפשי נפגעים כתוצאה מהמתנה מממושכת לביצוע הצווים השיפוטיים בעניינם והשמתם במסגרת שמפעילה המשיבה 3.

מדובר באחת מקבוצות האוכלוסיה החלשות, המוחלשת והמודרת ביותר בישראל. עתירה זו מוגשת בשם העותרים הספציפיים ובשם עותרים נוספים שהיו, הינם או צפויים להיות בנעליהם.

ג. תמצית העתירה

1. המחסור במקומות וכח אדם במעונות חסות הנוער הינה סוגיה ציבורית מוכרת, שנדונה בעבר בפורומים ציבוריים שונים (לרבות במסגרת החלטות בית משפט נכבד זה). כפי שיפורט להלן, כבר נאמר כי מדובר בבעיה "כרונית", באוזלת יד קשה של המשיבים, ועוד. בפועל, העיכובים הבלתי סבירים בהשמה מובילים לפגיעה קשה ומתמשכת בזכויותיהם של קטינים בסיכון – בקצה רצף הסיכון, הזקוקים למענים מטעם המשיבה 3.

קטינים אלו מתמודדים עם עיכובים בלתי סבירים בהשמתם, המעמידים אותם בסכנה חמורה. מערך ייצוג קטינים בסיוע המשפטי, המייצג את העותרים הספציפיים, כמו גם רבים אחרים במצבם, רואה ברמה המצרפית הן את העיכובים בביצוע צווים שיפוטיים והן את ההשלכות ההרסניות הנובעות מעיכובים אלו לגבי קטינים רבים שאינם חלק מעתירה זו.

2. בעתירה זו יטען כי על המשיבים קמה חובה פוזיטיבית-אקטיבית להקים ולתפעל מעונות נעולים, אבחוניים וטיפוליים בהיקף הנדרש, ולפעול כך שחובה זו תוביל להגנה ושמירה על זכויות הקטינים.

3. כן יטען, כי זכויותיהם של העותרים ושל קטינים נוספים במצבם להישרדות והתפתחות, להגנה מיוחדת, לשלום הגוף, לחינוך, לשוויון ולכבוד, המעוגנות בחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו ובאמנה הבינלאומית בדבר זכויות הילד נפגעות, לעיתים באופן בלתי הפיך, כתוצאה ממחדלם המתמשך של המשיבים למלא חובתם וסמכותם שבדין.

4. יפורט כי המשיבים כבר התחייבו בעבר למלא את חובותיהם שבדין להרחבת מצאי המקומות במעונות המשיבה 3, ויטען כי בנסיבות הללו בסמכותו של בית המשפט להתערב במחדלי המשיבים ולהעניק את הסעדים המבוקשים בראש עתירה זו.

ד. הצדדים לעתירה

1. העותרים ומיצוי ההליכים בעניינם

5. העותרים הינם קטינים שהוכרזו כקטינים נזקקים בהתאם לחוק הנוער (טיפול והשגחה). הקטינים מיוצגים בהליכי הנזקקות באמצעות אפוטרופסים לדין מטעם מערך ייצוג קטינים בסיוע המשפטי ומכח מינוי של בית המשפט לנוער לפי סעיף 8 לחוק הנוער (טיפול והשגחה):

"בית המשפט הדן בענינו של קטין, רשאי, בכל עת, למנות לקטין אפוטרופס לדין, או לעניינים הנובעים מן ההליך שבפניו, אם מצא כי הדבר דרוש לטובת הקטין ולשם שמירה על עניינו."

6. עניינם של העותרים תלוי ועומד בפני בתי המשפט לנוער, ודרכי הטיפול בעניינם נקבעו בהתאם לסעיף 3(4) לחוק הנוער. **בית המשפט לנוער הורה בעניין שלושת העותרים על צו השמה במסגרת של חסות הנוער – מעון נעול, מעון אבחוני או קהילה טיפולית, לפי העניין.**

7. ניסיונות האפוטרופסים לדין המייצגים את הקטינים לקדם את עניינם וטובתם במסגרת ההליכים בפני בית המשפט לנוער לא צלחו וצווי בתי המשפט לנוער אינם מקוימים על ידי המשיבות 2 ו-3. כל העותרים ממתניים תקופה ממושכת להשמתם במסגרת של חסות הנוער (היא המסגרת היחידה המתאימה להם והמסוגלת להבטיח שלומם, טובתם וזכויותיהם), כאשר בינתיים, נפגעות זכויותיהם באופן בלתי הפיך.

על כן מוגשת עתירה זו, בשם שלושת העותרים, ולקידום ענייניהם של כל הנערים והנערות בסיכון, המצויים ברשימות ההמתנה למעונות חסות הנוער מתוקף צוים של בית המשפט לנוער, אשר אינם מיושמים.

1 (א) העותר

8. קטין כבן 15.5, הוכרז כקטין נזקק על ידי בית המשפט לנוער עוד בשנת 2011, על רקע חשד לאלימות מצד אביו. לפני שנה וחצי החלו להתקבל דיווחים מדאיגים בשירותי הרווחה אודות מצבו הקטין. דווח כי הוא משוטט עד השעות הקטנות של הלילה, מעורב בשימוש בסמים ואירועי אלימות, כשהאב מתקשה להציב לו גבולות מתאימים ולהשגיח עליו.

9. בית המשפט לנוער הורה על השמתו בפנימייה, אולם לאחר כחצי שנה נפלט משם, לאחר שברח מהפנימייה מספר פעמים, והפנימייה חשה כי אינה יכולה להגן עליו ועלה חשש למצבו הנפשי.

10. כבר באפריל 2017 נעשתה פנייה בעניינו של הקטין לחסות הנוער, והוא נכנס לרשימת המתנה למעון "נווה חורש". **במועד זה נמסר כי אורך רשימת המתנה הינה בת שבעה חודשים.**

11. **ביוני 2017, דווח על התדרדרות נוספת במצבו של הקטין. מקום הימצאו של הקטין לא היה ידוע,** הוא לא השתלב בכל מסגרת חינוכית או טיפולית וסרב לשתף פעולה עם אביו ועם שירותי הרווחה.

12. **בהחלטת בית המשפט מיום 19.6.17 הביע בית המשפט חשש לשלומו של הקטין נוכח מצבי הסיכון בהם הוא נתון וקבע כי יש לשלבו לאלתר במסגרת אבחונית דוגמת "נווה חורש".** ביהמ"ש פנה בהחלטתו לממונה על המעונות בהוראה לשלב את הקטין ב"נווה חורש" בהקדם האפשרי ונתן צו המורה על שילובו בנווה חורש למשך 70 ימים ממועד קליטתו.

"עסקינן בקטין הנמצא בסיכון רב ויש לשלבו במסגרת אבחונית כגון נווה חורש ללא דיחוי. ביהמ"ש ממתין חודשים רבים לשילובו של הקטין אך רשימת המתנה ארוכה מאוד.... כאמור לאור מצבו של הקטין, נסיבות חייו הקשות, ולמעשה היותו בודד ולבד ללא כל עורף משפחתי פרט לאביו, ביהמ"ש פונה לממונה על המעונות בבקשה לשלב את הקטין בהקדם האפשרי לנווה חורש לצורך ביצוע אבחון וגיבוש המלצות בעניינו לפני שיהיה מאוחר מדיי והקטין יובא בפני ביהמ"ש כמעורב בפלילים, וזאת לאור העובדה כי הוא משוטט בלילות."

החלטה זו לא יושמה עד עצם היום הזה.

13. רק לאחר שלושה חודשים אותר הקטין על ידי המשטרה, בביתו של גבר בן 40, כשעלה חשש כבד לניצולו. בהעדר מקום השמה עבורו, הוא הוחזר לבית אביו. סמוך לאחר מכן דווח לבית המשפט לנוער כי הקטין הותקף על ידי חבורת נערים שאיימו על חייו.

"אני סבורה שהקטין --- נמצא בסיכון ממשי להתפתחותו התקינה ואף לחייו. בית המשפט מצר על כך כי סגנית הממונה על המעונות, הגב' נאוה רחמים, לא הציגה בפני בית המשפט סד זמנים ריאלי לקליטתו ו/או רשימת מעונות בהם ניתן לשלבו ללא דיחוי".

14. במועד זה ולאור ההתדרדרות במצבו של הקטין המליצו שירותי הרווחה על השמתו במעון הנעול "גלעם". מחסות הנוער נמסר כי **תקופת ההמתנה למסגרת זו עומדת על עשרה חודשים**.

15. ביום 17.10.17 שב בית המשפט לנוער להעביר ביקורת על חוסר האפשרות לקלוט את הקטין במעון נעול, אשר ייתן מענה כוללני למגוון צרכיו תוך הצבת גבולות של ממש, להם הוא זקוק:

"נמסר לבית המשפט כי תקופת ההמתנה למעון נעול קרובה לשנה. תקופה שאינה מתקבלת על הדעת בחברה מתוקנת אשר שמה לעצמה מטרה לשקם ולטפל בעניינם של קטינים בכלל וקטינים נזקקים בפרט. הקטין שבפניי אינו מעורב בפלילים. השארתו בבית אביו כאשר הוא משוטט ומצוי במצבי סיכון של ממש עשויה להוביל להתדרדרות נוספת."

מזה 7 חודשים הקטין ממתין להשמה במסגרת של חסות הנוער, כאשר כלל הגורמים המטפלים אחידים בדעתם כי זו המסגרת היחידה שתוכל להבטיח את ההגנה עליו ואת תהליכי שיקומו. במהלך ההמתנה ולאור ההתדרדרות במצבו במהלכה, שונתה המלצת גורמי הטיפול מהשמה במעון אבחוני להשמה במעון נעול - "גלעם". כבר באפריל 2017 הקטין נכנס לרשימת ההמתנה למעון "נווה חורש" וכיום מוסיף להמתין למעון "גלעם". צווי ההשמה שנתנו על ידי בית המשפט לנוער בעניינו לא מיושמים.

(ב) העותרת 2

16. העותרת 2 הינה קטינה כבת 15, בת להורים גרושים ולה אחות בוגרת ושני אחים קטנים.

17. בסוף 2016 החלו מתקבלים דיווחים בשירותי הרווחה מבית ספרה ומאמה של הקטינה על קשיי תפקוד – העדרות מבית הספר, התנהגות אלימה, שוטטות והתרועעות עם נוער בעייתי.

18. בעקבות עימות עם אמה החליטה הקטינה לעבור להתגורר עם אביה, אשר לו עבר פלילי והיה בעיצומם של הליכים פליליים נוספים. לאור החשש לשלומה, פנו שירותי הרווחה במאי לבית המשפט לנוער בבקשה להכריז עליה קטינה נזקקת.

לאור בקשת הקטינה ואביה, נעתר בית המשפט לנוער לניסיון טיפול בקטינה בקהילה, במשמורת האב.

19. למרבה הצער, הניסיון כשל. עד מהרה האב נכלא למשך תקופה של כשלושה חודשים במהלכם נותרה הקטינה תחת פיקוחה של אחותה, הגדולה ממנה בשנה אחת בלבד. הקטינה סרבה לשתף פעולה עם גורמי הרווחה ונשרה מבית הספר. לאחר שחרור האב עלה חשש כי הוא משתמש בסמים בתוך ביתו וחצריו, בנוכחות הקטינה וקטינים נוספים. כמו כן, עלה חשש כי אף הקטינה נוטלת סמים שונים וכל בני הבית עושים זאת בצוותא. כן דווח כי הקטינה מקיימת מערכת יחסים זוגית עם בגיר בן 23, בעל עבר פלילי, בין היתר של שימוש בסמים.

20. באוקטובר 2017 הגיעו שירותי הרווחה בליווי משטירתי לערוך חיפוש בבית האב, ובמסגרתו נמצאו הקטינה, אחותה ואביה כאשר הם נראים תחת השפעת סמים. מצבו של הבית היה מוזנח באופן מדאיג. לפיכך, ביקשו שירותי הרווחה להוציא את הקטינה למרכז חירום באופן מיידי וביהמ"ש נתן צו המורה כן.

מיד לאחר מכן התברר כי מרכז החירום מסרב לקלוט את הקטינה וגורמי הרווחה המליצו על השמתה ב"צופיה" אולם בירור מול המשיבה 3 העלה כי **משך ההמתנה למעון "צופיה" עומד על ארבעה חודשים.**

נכון למועד כתיבת שורות אלה, במשך תקופה של למעלה מחודש ימים, שוהה הקטינה באוהל יחד עם בן זוגה הבגיר, באזור נטוש, ללא השגחת מבוגר אחראי, תוך שהיא חשופה לשימוש בסמים ולפעילות עבריינית ומוסיפה להימצא במצב סיכון חריף ומיידי. ניסיונות האפטרופא לדין לאתרה במהלך השבוע האחרון לא צלחו.

(ג) העותרת 3

21. העותרת 3 הינה קטינה בת 15, בת יחידה להורים גרושים, מתגוררת כרגע עם אימה.
22. הכרות שירותי הרווחה עם הקטינה החלה במהלך שנת 2014, עת התקבלו דיווחים מדאגים מבית הספר על שוטטות, חשד לשימוש בחומרים פסיכו-אקטיביים והתפרצויות זעם אלימות.
23. ניסיונות הטיפול בקהילה לא צלחו, ובחודש יוני 2016 המליצו רשויות הרווחה על השמתה במסגרת חוץ ביתית. הקטינה נקלטה בהסכמה בפנימייה אולם סמוך לאחר מכן עזבה את המסגרת וחזרה לבית אמה.
- נוכח חשש לשלומה של הקטינה שירותי הרווחה פנו לבית המשפט לנוער בבקשה להכריז עליה כקטינה נזקקת. בית המשפט הורה על השמתה בפנימייה ובאוקטובר 2016 הקטינה נקלטה בפנימייה של שירות ילד ונוער.
24. במהלך שהותה בפנימייה עלה חשד לשימוש בסמים מצד הקטינה ובחודש יוני 2017 היא נפלטה סופית מהפנימייה על רקע שימוש בסמים.
25. בחודש יולי 2017 הוגשה בקשה מטעם שירותי הרווחה להורות על שינוי מקום השמתה של הקטינה למסגרת אשפוזית "אלה" הנמצאת במרכז "רטורנו". ביום 10.7.17 בית המשפט נעתר לבקשה.

בשל מחסור במקום, רק ביום 21.08.17, כחודש וחצי לאחר החלטת בית המשפט, הקטינה נקלטה לאשפוזית "אלה" ברטורנו.

26. עם סיום שהותה באשפוזית (לאחר שלושה חודשים), חוות הדעת המקצועית של צוות רטורנו היתה כי יש צורך מהותי בהמשך טיפול בנושא גמילה מסמים ולכן הקטינה זקוקה למסגרת עם גבולות ברורים על מנת להמשיך את התהליך. עם זאת, בשל העדר מקום במסגרת ההמשך ב"רטורנו", המליצו גורמי הטיפול ב"רטורנו" על השמתה במסגרת המשך ב"מלכישוע" – "בית סלעית".

הקטינה ואימה הביעו הסכמה לדרכי הטיפול המוצעות.

27. "רטורנו" ו"מלכישוע" הן שתי הקהילות הטיפוליות היחידות הזמינות לקטינים הסובלים מבעיות התמכרות בישראל. **על פי הדיווחים שהוגשו נכון לעת הזו ההמתנה למסגרות הנ"ל עומדת על טווח שבין חודש לחודשיים.**

28. ביום 21.11.17, עם סיום שהותה באשפוזית, הוחזרה הקטינה לבית אימה על ידי שירותי הרווחה, **וזאת עקב העדר מקום פנוי גם ב"בית סלעית" במלכישוע.**

הקטינה, אימה והאפוטרופא לדין התנגדו לחזרתה של הקטינה לקהילה על רקע החשש החמור להתדרדרות במצבה וטרפוד הליך הגמילה בו החלטה.

במועד כתיבת שורות אלה, מוסיפה הקטינה להימצא בבית אמה, חשופה למצבי סיכון ותוך חשש ממשי כי התהליך בו החלה במסגרת אשפוזית "רטורנו" ירד לטמיון.

2. העותרים שנשמטו מהעתירה בימים האחרונים, או "הכרוניקה הידועה מראש של המתנה להשמה במעונות חסות לנוער"

29. בנוסף לשלושת העותרים, מערך ייצוג קטינים בסיוע המשפטי ייצג לאורך השנים קטינים רבים אשר המתינו עד בוש להשמה במסגרות חסות לנוער, כאשר בהתאם להמלצות גורמי הטיפול וצווי בית המשפט לנוער – מסגרות אלו היוו עבורם הפתרון השיקומי-טיפולי-חינוכי היחיד והאחרון עבורם במדינת ישראל.

30. במהלך תקופת ההמתנה הממושכת, ותחת עינם הפקוחה והמתוסכלת של משפחותיהם, גורמי הטיפול בקהילה, בתי המשפט לנוער, ועורכי הדין המייצגים אותם, נגרמו לנערות ונערים אלו נזקים שונים, לעיתים בלתי הפיכים.

31. בסופו של יום, חלקם התדרדרו לפשע, לאשפוזים פסיכיאטרים כפויים או שמנסיבות אחרות המענה הטיפולי המיטבי עבורם – השמה באחד ממעונות המשיבה 3 – הפך לבלתי רלוונטי. חלק מהקטינים שולבו באיחור רב במעון המיוחל, לאחר שספגו נזקים קשים.

32. כפי שמודגם בעניינם של העותרים, בני הנוער הממתנים להשמה במעונות חסות הנוער מצויים בסיכון מוגבר, לאחר שתוכניות הטיפול בעניינם בקהילה או במסגרות חוץ ביתיות אחרות כשלו, והם נדחו שוב ושוב על ידי סביבתם הקרובה ומי שאמורים

להיות אמונים על שלומם, ביטחונם וטובתם. ההשמה באחד ממעונות המשיבה 3 הינה הפתרון היחיד שמדינת ישראל יכולה להציע להם, אשר עשוי להבטיח את שלומם, להגן עליהם מפני סיכון עצמי או מפני פגיעה על ידי הסביבה ולמנוע את התדרדרותם לפשע.

העיכוב בהשמה מוביל לכך שבחלק מהמקרים במהלך תקופת ההמתנה הקטינים מבצעים עבירות ומוגשים בעניינם כתבי אישום, או נפגעים (על ידי שימוש בסמים, ניצול מיני ועזובה נפשית וחינוכית) – כאשר תוצאות אלו ניתן היה למנוע לו צווי בית המשפט בעניינם היו מיושמים במועדם.

33. המשיבים נושאים באחריות הישירה לפגיעה הבלתי הפיכה בזכויותיהם של קטינים אלו, לדורותיהם. את קורותיהם של הנערים והנערות אשר נפגעו ממחדלם של המשיבים ניתן למצוא בעשרות רבות של החלטות שיפוטיות, בדוחות מבקר המדינה, בפרסומים שונים בתקשורת ובדיונים ציבוריים בפורומים שונים (כפי שיפורט בהרחבה להלן).

בנוסף ולשם המחשת הדברים, יובאו להלן סיפורם של שני קטינים, אשר עד לימים האחרונים נמצאו בנעלי העותרים.

14.5 (א) קטין בן 14.5

34. הקטין נקלט לפני כשבוע ימים במעון "גלעם", לאחר תקופת המתנה הקרובה לחמישה חודשים, במהלכה היה חסר קורת גג, נפגע על ידי גורמים שונים, פגע בעצמו ובסביבה והסתבך בביצוע עבירות פליליות לכאורה.

35. החל מיולי 2017 בשל החמרה במצבו של הקטין ולאחר שהוריו סילקוהו מביתם, עניינו נידון בבית המשפט לנוער. כבר ביולי 2017 הומלץ על השמתו של הקטין במסגרת אבחונת של חסות הנוער "נווה חורש", אולם מיד עם קליטתו ברח ממנה, כפי שברח בעבר מכל המסגרות בהן ניסו לשלבו. לאור זאת, הורה בית המשפט לנוער על השמה במעון נעול מטעם המשיבה 3. במועד זה היה ברור כי הצו אינו ישים בשל רשימת ההמתנה הארוכה למעון. לאור זאת, הורה בית המשפט על שהותו של הקטין במסגרת קורת גג של המשיבה 3.

36. הקטין המשיך לברוח מהמסגרת, התרועע עם נערים בגירים, כשהוא חשוף לניצול ולשימוש בסמים. במקרים בהם הגיע ללון בבית הוריו, הוא התעמת עמם, והם הגישו נגדו תלונות על איומים ואלימות, בגינן אף נעצר. בנוסף, נפתחו נגדו גם תיקים

פליליים המייחסים לו עבירות של הפרת הוראה חוקית על רקע בריחותיו מהמסגרת, בניגוד לצווי בית המשפט לנעור.

37. כך, אל אחד הדיונים בבית המשפט לנוער באוקטובר 2017 הגיע הקטין אזוק, לאחר שישה ימים בהם שהה במעצר בגין הפרת הצווים שקבעו כי עליו להימצא בקורת הגג. במועד זה הוברר כי **צפי הקליטה במעון נעול עודנו עומד על שישה חודשים וכי נותרה לקטין תקופת המתנה ממושכת.**

בית המשפט לנוער הביע תסכול מכך שצווי אינם מיושמים וקרא לסיוע המשפטי לפנות לבג"צ בעניינו של הקטין.

38. בבחינת כרוניקה ידועה מראש, הובילה תקופת ההמתנה להתדרדרות נוספת במצבו של הקטין ולמשבר חמור.

במהלך חודש נובמבר 2017 הקטין שתה לשכרה, איים לפגוע בעצמו ובהמשך אף איים על הוריו ועל העובדת הסוציאלית לחוק הנוער שהוזמנה למקום. בעקבות תקרית זו העו"ס לחוק נוער המטפלת בו הגישה תלונה במשטרה נגדו, והוא נעצר למשך שלושה ימים.

39. ביום בסוף חודש נובמבר התקיים דיון בהליך הפלילי בגין התלונה שהוגשה על ידי העו"ס לחוק נוער. במסגרת הדיון נכחה האפוטרופא לדין וביקשה מבית המשפט להורות על השמתו המיידית של הקטין במעון "גלעם", **חרף העובדה כי קליטתו תהא מעל המכסה של המסגרת**, ובכך לאפשר סוף סוף את קטיעת המעגל השוטה של בריחות ממסגרות, סיכון עצמי, סכנה לסביבה וההתדרדרות. בית המשפט נעתר לבקשה ורק לפני ימים בודדים בא קץ לפרשה עגומה זו והקטין נקלט במעון "גלעם".

סיפורו של הקטין ממחיש את המצב האבסורדי שבו מדינת ישראל מפקירה קטין בסיכון גבוה ללא השגחה, וללא תוכנית טיפולית או חינוכית במשך חודשים ארוכים, ובמקביל – מנהלת כנגדו הליכים פליליים בגין הפרת צווים שיפוטיים של בית המשפט לנוער, כאשר הסיבה להפרת הצווים טמונה במחדלי המדינה עצמה! כל זאת, בעוד שהמשיבים עצמם חסינים מכל ביקורת שיפוטית בגין הפרה מתמשכת של צווי בית המשפט לנוער המורים על השמתו המיידית של הקטין במסגרת נעולה של המשיבה 3.

16.5 קטינה בת

נערה כבת 16.5 נקלטה במעון "צופיה" (מסגרת אבחונית סגורה של חסות הנוער לנערות) לפני כשבועיים ולאחר תקופת המתנה בת כשלושה חודשים, לאחר שהגיעה למצבי סיכון קיצוניים, בסופם נעצרה על ידי המשטרה הפלסטינית בטולכרם, שם שהתה במהלך בריחה ממסגרת ובלוויית בגירים.

40. הקטינה מוכרת לרשויות הרווחה עוד משנת 2015, ובעברה מספר ניסיונות טיפול ושיקום במסגרות חוץ ביתיות. במהלך שנת 2017 החלה הקטינה לברוח מהמסגרות השונות בהן שולבה, ובחודש יוני 2017 פנו שירותי הרווחה לבית המשפט לנוער בבקשה להכריז עליה כקטינה נזקקת. דווח לבית המשפט כי הקטינה משוטטת בחברת גברים מבוגרים וכי הותירה מאחוריה מכתב בריחה ובו תכנים אובדניים.

41. ניסיונות השמה נוספים במסגרות פנימייתיות, תחת צו בית המשפט לנוער לא צלחו, והקטינה המשיכה לברוח. כבר בשלב זה נכנסה הקטינה לרשימת המתנה להשמה בצופיה, בהוראת בית המשפט לנוער.

42. באוגוסט 2017 הקטינה ברחת מהפנימייה ועקבותיה נעלמו. בסוף אוקטובר התקבלה הודעה מטעם חסות הנוער כי התפנה מקום עבורה במסגרת האבחונית הנעולה "צופיה" אולם בשלב זה, לא ניתן היה ליישם את צו ההשמה בעניינה, מאחר ומקום הימצאותה לא היה ידוע.

43. בסוף נובמבר אותרה הקטינה בשטחי הרשות הפלסטינית במסגרת פשיטה של משטרת הרשות על בית בחיפוש נשק וסמים. במהלך הפשיטה, הקטינה חוותה אלימות קשה מצד המשטרה, עד שהזדהתה כישראלית והועברה למשטרת אריאל. היא נחקרה על ידי משטרת אריאל ומיד לאחר מכן הובאה למעון צופיה.

44. בביקור שערך האפוטרופוס לדין לקטינה אצל הקטינה ב"צופיה", היא שיתפה אותו כי היא מאושרת להגיע לצופיה ושמחה כי המקום יקשה עליה במידה ותחוש לפתע צורך לברוח.

רשימת הנזקים שהיו נחשכים מהקטינה לו החלטת בית המשפט לנוער בעניינה היתה מיושמת במועד ארוכה מספור.

3. המשיבים

45. משיב 1 הוא שר העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים (להלן: "שר הרווחה"). סעיף 44 לחוק הנוער (שפיטה, ענישה ודרכי טיפול), תשל"א-1971 קובע כי שר הרווחה ממונה על ביצוע החוק. כמו כן, שר הרווחה הינו הגורם היחיד המוסמך להכריז על מעון כמעון נעול (סעיף 1 לחוק).

46. סעיף 43א לחוק ותקנה 2 לתקנות חסות הנוער (מעונות), התשט"ו – 1955 (להלן: "התקנות") קובעות את חובתו של שר הרווחה למנות ממונה על המעונות. המשיבה 2 משמשת בתפקיד הממונה על המעונות, ותפקידיה מעוגנים בתקנה 3 לתקנות:

(1) להקים מעונות לענין הפקודה, בין במוסדות המדינה ובין במוסדות שאינם מוסדות המדינה;

(2) לפקח על המעונות ולקבוע כללים והוראות לניהולם;

(3) לקבוע כללים והוראות לתיאום ניהול המעונות עם פעולות משרדי הממשלה ורשויות הנוגעים בדבר;

(4) לדאוג להכשרת עובדי מעונות ולפקח על עבודתם ועל רמתם המקצועית;

(5) לדאוג לטיפול מתאים בחוסים, לשיקומם ולהכשרתם לחיי חברה תקינים, ולטפח לשם כך קשרים בין החוסים ובין האנשים שמחוץ למעון ובפרט בינם ובין משפחותיהם;

(6) לנהל רישום של מקומות פנויים ותפוסים במעונות, אם לפי סוגי מעונות וסוגי חוסים ואם בדרך אחרת, ורישומם של חוסים, לכל נסיבותיהם האישיות והמשפחתיות.

47. המשיבה 3, רשות חסות הנוער, הינה אחת מתוך שמונה שירותים ב"אגף לנוער, צעירים ושירותי תקון" במשרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים (להלן: "חסות הנוער"). לרשות אין מעמד סטטוטורי נפרד, והיא פועלת תחת ניהולה של הממונה על המעונות, המשיבה 2, הממונה על פי חוק, כמפורט לעיל.

48. חסות הנוער אחראית על טיפול חוץ ביתי סמכותי-כופה במתבגרים המצויים במצבים של עבריינות וסטייה חברתית - בני נוער המצויים בקצה הרף הטיפולי-חינוכי במדינת ישראל לאחר שכל נסיונות הטיפול הקודמים בהם לא נשאו פרי.

ייעוד חסות הנוער, כפי שמצויין באתר משרד הרווחה, הוא:

"להיות הגורם המרכזי בישראל, המפתח ומפעיל רשת מגוונת של מסגרות מומחיות בחינוך, בשיקום ובטיפול חוץ-ביתי סמכותי, למתבגרים במצבי סיכון וסכנה בקצה הרצף, המופנים על פי החוק או בצל החוק."

49. הגורם המוסמך להורות על השמתו של קטין נזקק במסגרת מעונות חסות הנוער הינו בית המשפט לנוער :

א. בהתאם לסמכותו הקבועה בסעיף 3(4) לחוק הנוער (טיפול והשגחה):

"היה עובד סוציאלי לפי חוק הנוער (טיפול והשגחה) סבור שקטין הוא נזקק ושלמען הטיפול בו וההשגחה עליו יש צורך בהחלטת בית המשפט, משום שאין הסכמת האחראי על הקטין, או שהוא מסכים אך אין הקטין מציית לו, רשאי הוא לפנות בבקשה אל בית המשפט לנקוט באחת או באחדות מהדרכים לפי סעיף זה, ומשנוכח בית המשפט כי הקטין הוא נזקק, רשאי הוא :

....

(4) להוציא את הקטין ממשמורתו של האחראי עליו, אם ראה בית-המשפט שאין דרך אחרת להבטיח את הטיפול וההשגחה, ולמסור אותו למשמורתה של רשות סעד אשר תקבע את מקום חסותו, או להורות על החזקתו במעון או במעון נעול כמשמעותם בחוק הנוער (שפיטה, ענישה ודרכי טיפול), תשל"א-1971.

או

ב. בהתאם לסמכותו הקבועה בסעיפים 25 ו-26 לחוק הנוער (שפיטה ענישה ודרכי טיפול).

50. כפי שיוצג להלן המשיבים הפרו את חובותיהם שבדין :

1. להקמה וניהול מעונות באופן שיאפשר השמתם של נערים ונערות נזקקים שמקום השמתם נקבע על ידי בית המשפט לנוער במעון המופעל על ידי המשיבה 3, תוך זמן סביר ;

2. לניהול רישום של מקומות פנויים ותפוסים במעונות, באופן שמאפשר מתן מענה מותאם לצרכי אוכלוסיית הזכאים להשמה במעונות אלו ;

3. לקיום צווים שיפוטיים בהתאם לסעיף 3(4) לחוק הנוער (טיפול והשגחה).

בכך פגעו המשיבים בזכויותיהם של העותרים, ובזכויותיהם של אלפי נערים ונערות, אשר לאורך שנים סבלו מעיכובים בהשמה במעונות חסות הנוער.

ה. רקע לעתירה

1. על המעונות הנעולים, האבחוניים וקהילות הטיפול של חסות הנוער כמסגרות טיפוליות יחידות עבור קטינים המצויים ב"קצה הרצף הטיפולי"

51. אוכלוסיית הנוער בסיכון הנזקקת לטיפול במסגרות חסות הנוער היא אחת האוכלוסיות החלשות והפגועות בחברה הישראלית. המעונות נשוא העתירה מהווים פתרון על "קצה הרצף הטיפולי" לנוער בסיכון הגבוה ביותר, הזקוק לטיפול חוץ-ביתי כופה כאסטרטגיית התערבות. המאפיינים המרכזיים של בני הנוער הזקוקים להשמה במסגרות חסות הינו הינם מצבים מתמשכים של סיכון עצמי מוגבר, סכנה ועבריינות.

52. 60% מבני הנוער המטופלים במסגרות חסות הנוער מצויים במצבי עבריינות וסטייה חברתית ומושמים בפנימיות באמצעות צו בית משפט מתוקף חוק הנוער (שפיטה, ענישה ודרכי טיפול). חוק זה מקנה לבית המשפט סמכות להטיל עליהם אחד מצווים אלה: צו מעון נעול, צו מעון, צו הסתכלות, פיקוח בתנאי מגורים, חלופות למעצר וצווים נוספים.

53. יתר בני הנוער (40% מההפניות) מופנים למעונות חסות הנוער מכוח צו שיפוטי של בית המשפט לנוער בהתאם לסעיף 3(4) לחוק הנוער (טיפול והשגחה), הנזכר לעיל. מדובר בנערים ונערות נזקקים, בסיכון אקוטי, המהווים סכנה לעצמם או לזולתם (אולם לא בהכרח מעורבים בפלילים), ואשר פתרון ההשמה באחת ממסגרות חסות הנוער הינו הפתרון הטיפולי-שיקומי-חינוכי היחיד שמוצע להם מטעם המשיבים.

העותרים משתייכים לקבוצה שניה זו.

54. על פי נתונים רשמיים בשנת 2015 פעלו במסגרת חסות הנוער 65 מסגרות ובהם מלאי של 1,312 מקומות: 5 פנימיות עם מרחב מגן, 15 מעונות פנימייתיים, 2 מעונות להתערבות במשבר ואבחון, 2 קהילות טיפוליות לנוער עם התמכרות, 29 הוסטלים, 7 בתים למחוסרי קורת גג, 4 חלופות מעצר ו-6 דירות בוגרים.

55. בשנת 2015 טופלו ברשות חסות הנוער 1,815 בני נוער, רובם (כשני שלישי – 63%), נערים. הרוב המכריע של הנערות הנערות המטופלות במסגרות החסות הינן נערות נזקקות המופנות לחסות הנוער על-פי צווי חוק הנוער (טיפול והשגחה).

כב' ביהמ"ש מופנה בעניין זה ל"אוכלוסיה שבטיפול רשות חסות הנוער (טלי יוגב ומירי בן שמחון), סקירת השירותים החברתיים לשנת 2015, משרד עבודה, הרווחה והשירותים החברתיים, פרק 2, חלק ג-4.

<http://www.molsa.gov.il/CommunityInfo/SocialServicesReview/Pages/reviewofsocialservicesin2015.aspx>

56. מערך מעונות חסות הנוער מציע מספר שירותים, החל מאבחון והסתכלות קצרת טווח דרך מסגרות ארוכות טווח וקורת גג כתחליף לחיי רחוב ועד חלופות מעצר לנוער. בכדי לתת מענה מדורג בהתאם לחומרת מצבו של הקטין, פועלים במערך מעונות חסות הנוער שלושה סוגי "מרחבי טיפול", הנבדלים ברמת ההגנה ובדפוסי הטיפול: החל במרחב ה"מגן" - הנעול, דרך מרחב ה"קידום" הפנימייתי-כוללני וכלה במרחב ה"שילוב" שבו מסגרות פתוחות ומשלבות בקהילה. כמו כן מופעלות מסגרות לאבחון ולהתערבות במשבר; "קורות גג" למתבגרים השוהים ברחוב; קהילות טיפוליות לטיפול בהתמכרויות וכן מסגרות המשמשות חלופות מעצר לקטינים שמשפחותיהם אינן יכולות לשמש עבורם חלופה למעצר.

57. לאורך השנים מערך ייצוג קטינים בסיוע המשפטי עד לעיכובים בלתי סבירים בהליכי ההשמה של קטינים המיוצגים על ידו במסגרות של חסות הנוער, עיכובים המעמידים את לקוחותיו הקטינים בסכנה חמורה. העיכובים חמורים במיוחד ביחס למסגרות הנעולות של החסות, אולם אנחנו נתקלים בעיכובים בהשמה גם ביחס למסגרות האבחוניות (שחלקן נעולות) ולרוב מהוות תנאי סף לקליטה במעון נעול או במסגרת אחרת של חסות הנוער, ואף ביחס לקהילות הטיפול, כפי שמודגם בעניינם של העותרים.

58. נערים ונערות במצבי סיכון וסכנה חריפים, שנסיבות חייהם דומות להחריד לסיפור חייהם של שלושת העותרים, נאלצים להמתין חודשים ממושכים מהמועד בו בית משפט הורה על השמתם במעון נעול או אבחוני ועד למילוי הוראות בית המשפט והשמתם בפועל, בשל "רשימות המתנה" ארוכות.

במרבית המקרים הקטינים נותרים במהלך תקופת ההמתנה ללא מסגרת חינוכית או טיפולית, ולעיתים אף ללא קורת גג או השגחה מינימלית, ומצבם מחמיר, לעיתים באופן בלתי הפיך, כפי שהודגם לעיל.

59. לאחרונה מערך ייצוג קטינים בסיוע המשפטי עד להתווספות מימד נוסף לכשל המערכת, בדמות "עייפות" הגורמים המרכזיים בהליכי הגנה על קטינים לפי חוק

הנוער (טיפול והשגחה) אשר נואשו מלנסות ולשלב קטינים שבאחריותם במסגרות של חסות הנוער.

כך, אנו עדים לתופעה בה עו"ס לחוק הנוער נמנעים מלכתחילה מגיבוש תוכנית טיפול הכוללת השמה של קטין במסגרת חסות הנוער ומפנייה לבית המשפט לאישור תוכנית כאמור, מתוך הבנה מערכתית כי תוכנית כזו אינה ברת יישום לאור ההמתנה הממושכת להשמה. בהתאמה, גם בתי משפט לנוער החלו ממעטים בקבלת החלטות על השמה כזו עקב העיכוב הרב הצפוי בהוצאתה לפועל, ומתוך הבנה כי צווים שיוצאו על פי חוק ממילא לא יאכפו בפועל.

60. המסגרות הנעולות, האבחוניות וקהילות הטיפול הינן **פתרונות ההשמה והטיפול היחידים המתאימים לחלק מבני הנוער הנזקקים המיוצגים על ידי מערך ייצוג קטינים בסיוע המשפטי**. בהעדר זמינותם, נותרים בני נוער ללא כל אפשרות למימוש זכותם להגנה, טיפול ושיקום, לחינוך, ולשמירה על כבודם, כמו גם להליך משפטי הוגן בעיניהם.

61. עניינם של העותרים מהווה רק את קצה הקרחון של המצוקה החברתית הנובעת ממחסור המקומות במסגרות חסות הנוער. לכך נלווית מצוקה ותסכול של קרובי משפחה וגורמי מקצוע שונים המלווים את הנער או הנערה במשך שנים (עו"ס לחוק הנוער, עו"ס משפחה, עו"ס נערות ונערים, עורכי דין מייצגים ובתי המשפט לנוער) וחוזים בהתדרדרות מתמשכת, מצבי סכנה וסיכון מיידיים, ללא כל אפשרות לעצור את כדור השלג ולמנוע את "הכרוניקה הידועה מראש", משום שהמסגרת הטיפולית והשיקומית **היחידה** המותאמת להם, לה הם זכאים על פי חוק, אינה זמינה עבורם.

62. פתרונות הביניים ששירותי הרווחה בקהילה, מייצגי הקטינים ובתי המשפט מנסים למצוא אינם מספקים, ומובילים לא אחת להתדרדרות של בני הנוער לפלילים, להמשך חשיפתם לפגיעה פיזית, מינית ונפשית, ולהעמקת תחושתם ותחושת הקרובים להם, כי הם נשכחו מלב ונידונו לחיות בשולי החברה הישראלית.

כב' ביהמ"ש מופנה בעניין זה לדבריה של הממונה על המעונות (כתוארה אז, טלי יוגב), במסגרת דיון בוועדה המיוחדת לזכויות הילד של הכנסת בנובמבר 2013:

"עד השנה התעסקנו בזה – בחיפוש מענים חלופיים ותוכניות חלופיות. לא יעזור כלום - האמת טופחת על פני כולנו. ילדים שצריכים נעילה, ואנחנו מאמינים שנעילה צריכה להיות לפרקי זמן קצרים ככל האפשר, לעזור להם להתארגן, ושעברו למסגרות יותר פתוחות, אבל מי שצריך נעילה, כל החלופות האלה לא עוזרות לו...."

כב' בית המשפט מופנה לפרוטוקול מס' 27 של הוועדה המיוחדת לזכויות הילד, מיום 5.11.13, הכנסת התשע עשרה, בעמ' 20.

63. בצר להם, נאלצים מייצגי הקטינים לדרוש מבתי המשפט לנוער החלטות אופרטיביות המורות על השמה מיידית במסגרות החסות, באופן שמנסה "להקפיץ" את הנער או הנערה ל"ראש תור ההמתנה".

למותר לציין כי דרך פעולה זו אינה נקייה מבעיות, שכן ברור כי השמת חירום זו באה על חשבון נער או נערה אחרים, הנאלצים להמתין חודשים ארוכים להשמה לה הם זקוקים.

כב' ביהמ"ש מופנה בעניין זה להחלטת כב' השופט אליהו ביתן מיום 26.1.17 (ת"פ 14839-03-14 (בית המשפט המחוזי בבאר שבע), אשר הותרה לפרסום.

"הנאשם נדון בין היתר ל- 9 חודשים במעון נעול. ביום 22.12.16 הוריתי לגורמים האמונים על הנושא לשבץ את הנאשם במעון נעול בתוך 30 יום. כעת הממונה על ההשמה במעונות מבקשת שקליטת הנאשם במעון נעול תידחה לעוד כחודשיים. ברגע הדברים מצוקת כוח אדם, במיוחד בתחום המדריכים החינוכיים....

באופן כללי מספר המיטות בשני המעונות הרלוונטיים עומד על 60 והתפוסה כיום הינה של 44 מיטות, כך שיש עוד 16 מיטות פנויות. אני מבין שהמיטות אינן המוטיב היחידי בתמונה ושכל נער המגיע למעון מחייב כח אדם מתאים עבורו ואני גם מבין את המצוקה המתוארת. אלא שמצב זה איננו מצב זמני. החסר קבוע והאפשרות המעשית להשתמש בכלי של מעון נעול הולכת ונהיית מורכבות יותר ויותר.

במקרה מסוים זה ההחלטה לשים את הנאשם במעון נעול נעוצה בהנחה שזוהי ההזדמנות הטיפולית האחרונה של הנאשם לפני מדרון שלא ניתן כרגע לצפות את קצהו. המשך החזקתו במעצר "רגיל", מסכן את הסיכוי שממילא איננו גדול, לשיקום הנאשם ולמניעת התדרדרותו".

כן מופנה כב' ביהמ"ש לדברי כב' השופטת דפנה ברק ארז במסגרת בש"פ 1029/17 **מדינת ישראל נגד פלוני (6.2.17, פורסם בנבו):**

"26. דא עקא, זהו מסוג העניינים שבהם נדרש תיקון מערכתי שאינו יכול להיעשות בגדרו של תיק מעצר קונקרטי. הטעם לכך הוא ש"הקפצת" המשיב לראש התור בהחלטה שיפוטית עלולה לפגוע בקטינים אחרים שקולם לא נשמע בפני. זוהי המכשלה שעומדת תמיד בדרכו של בית המשפט בעת שהוא מתבקש לתת סעד שכרוך בחלוקה של משאבים

מוגבלים ובלתי מספקים (ראו והשוו: בג"ץ 434/09 דוידוב נ' שר הבריאות, [פורסם בנבו] פסקאות 33-34 (3.5.2009)). אין בכך כדי לומר שמספר המקומות המוגבל במעונות הוא "מכת גורל" שאינה בת-תיקון. אולם, ההליך שבפני אינו המסגרת המתאימה לכך." (הדגשה שלי, ל.ר.).

2. "קול קורא במדבר" - על כישלון כלל המערכות הציבוריות בישראל להביא לפתרון מצוקת ההשמה במעונות חסות הנוער

סוגיית המחסור האקוטי במקומות במעונות הנעולים והאבחוניים של חסות הנוער, הינה סוגיה מוכרת, אליה נדרשו רשויות ציבוריות שונות מזה למעלה משני עשורים. למרבה הצער, כל הדיונים בנושא זה לא הובילו לפתרון הבעיה, ועל כן נעשית פניה לבית משפט זה – מפלטם האחרון של העותרים, וציבור בני הנוער בסיכון הממתינים להשמה במעונות חסות הנוער.

א. מבקר המדינה

64. מבדיקות שערך מבקר המדינה בשנות ה-90 של המאה הקודמת עלה כי בני נוער בסיכון ממתינים זמן בלתי סביר להשמתם במעונות. צוין בו כי "בני נוער, למעט בני נוער במצב חירום, נקלטים במעונות אלה לאחר שבועות ואף חודשים של המתנה". כן נמצא כי המעונות התקשו לגייס כח אדם לתפקידים מרכזיים.

מבקר המדינה, דו"ח שנתי 51 (2001), בפרק "רשות חסות הנוער", עמ' 103-95.

65. בשנת 2009 דו"ח מבקר המדינה מספר 59 מצא כי בשנים שלאחר פרסום דוח שנתי 51, "לא נפתרה מצוקת ההשמה ואף החריפה". מבקר המדינה שב והצביע על כשלים אקוטיים בהשמת קטינים במסגרות החסות, לאחר המתנה של חודשים ארוכים, אף שהיה בכך כדי לסכן אותם ואת סביבתם.

"כ- 570 בני נוער ממתינים להשמה במעונות הרשות, בייחוד במעונות הנעולים ובמעונות לאבחון והתערבות במשבר... חלק מאותם בני נוער ממתינים ברחוב, במעצר או במעצר בית ממושך להשמה במעונות; חלקם הופנו למעונות מתוקף צו בית משפט, אך בהיעדר מקום פנוי במוסדות אי-אפשר לבצע את הצווים... במועד סיום הביקורת, אוגוסט 2008, נמצא כי לא חלה כל התקדמות בפתרון הבעיות

שהועלו במסמכים אלה – מספר הממתינים להשמה במעונות לא פחת ומשכי ההמתנה לא התקצרו...

...ההשוואה בין ממצאי הביקורת הנוכחית לממצאי דוח שנתי 51ב העלתה כי רשימות הממתינים למעונות התארכו, בדרך כלל, ובאופן ניכר, מאז הביקורת הקודמת: באוגוסט 1999 המתינו להשמה במעון "נווה חורש" 73 נערים, ואילו ביולי 2008 המתינו להשמה במעון זה 142 נערים (גידול של 95%); באוגוסט 1999 המתינו להשמה במעון "מצפה ים" 27 נערים, ואילו ביולי 2008 - 61 נערים (גידול של 126%); באוגוסט 1999 המתינו להשמה במעון "צופיה" 50 נערות, ואילו ביולי 2008 - 190 נערות (גידול של 280%).

כב' ביהמ"ש מופנה בעניין זה לדו"ח מבקר המדינה מספר 59ב (2009), עמ' 916-915.

66. הדו"ח אף הצביע על כך שחלק ממעונות חסות הנוער נמצאים באיוש חסר, בשל מחסור בכח אדם מקצועי הנדרש לטיפול בנערים ובנערות. הדוח שב והתריע מפני מחסור קשה במדריכים חינוכיים ובעובדים סוציאליים הפוגע בטיפול בבני הנוער ובהשגחה עליהם עד כדי סיכונים (שם, בעמ' 916).

"משרד מבקר המדינה סבור כי תופעת ההמתנה הממושכת של בני נוער הנתונים במצוקה כה קשה ובסיכון כה גדול להשמה במעונות, תופעה שתוארה בדוח מבקר המדינה כבר לפני כעשור, היא חמורה ביותר ודורשת פתרון מקיף ויסודי. על משרד הרווחה לתת את הדעת, במסגרת סדר העדיפויות שלו, לפתרונה של בעיה קשה ומתמשכת זו" (שם, בעמ' 917).

ב. ערכאות שיפוטיות

67. בתי המשפט לדורותיהם וערכאותיהם (בית משפט העליון הנכבד, בתי המשפט המחוזיים ובתי המשפט לנוער) מתריעים מזה למעלה מעשור, באינספור החלטות כי המחסור האקוטי והמתמשך במקומות חסות הנוער פוגע **בזכותם של בני נוער לטיפול, לשיקום, לכבוד ולהליך משפטי הוגן** וקוראים למשיבים להסדיר את הנושא.

בשם הצמצום, יובאו להלן רק מובאות נבחרות מתוך אמירות שופטי הבית הנכבד הזה בלבד בנושא.

68. המשנה לנשיאת בית המשפט העליון, כב' השופט רובינשטיין התייחס לאורך כל כהונתו לסוגיה כואבת זו וקרא שוב ושוב להסדרתה.

כך, כבר בשנת 2006, העיר כי אין זו הפעם הראשונה שהוא נתקל בתור רב-חודשים להשמה במעון נעול:

"אציין כאן בצער, כי אין זו פעם ראשונה שבה נתקלתי בתור רב-חודשים למעון נעול. גם בצוק העתים, חשיבותם של מקומות מתאימים לטיפול לנוער היא עצומה, שכן הצלחה בטיפול ובשיקום של אדם צעיר אולי מצילה אותו מהרס חלילה, פשוטו כמשמעו".

בש"פ 6718/06 פלוני נ' מדינת ישראל, (פורסם בנבו, 10.9.2006).

ובשנת 2012, במסגרת ע"פ 4424/11 פלוני נ' מדינת ישראל (16.4.2012), בעמ' 11-12:

"אבקש להוסיף, כי כפי שנזדמן לנו לציין לא אחת, המצב של המתנה ארוכה, ובמקרה דנא לפחות שישה חודשים (ראו פסקה 12 לחוות דעת חברי) לכניסת קטין למעון נעול, אינו מתקבל על הדעת. הוא מחטיא את מטרת המחוקק בחוק הנוער (שפיטה ענישה ודרכי טיפול), תשל"א-1971, בו נמנית החזקה במעון נעול על דרכי הענישה (סעיף 25(א)), וגורם למצב שבו יארע אחד משניים - או שהקטין בו מדובר "יזכה מן ההפקר" ולא ירצה את עונשו כדבעי, או שילך לבית האסורים, וגם בכך לא רצה המחוקק, אם החליט בית המשפט על החזקה במעון נעול. במקרה דנא אירעה הסיטואציה הראשונה, מצב שאינו תקין בעליל. **מדינת ישראל אינה מצויה – תודה לאל – בשפל המדרגה הכלכלי, ובודאי יש להשמיע בה את קולן של חוליות חלשות בחברה, ו"אוכלוסיות המעון הנעול" הן כאלה במוטעם**; ראו בש"פ 6718/06 פלוני נ' מדינת ישראל (פורסם בנבו), פסקה ד (13); בש"פ 1449/10 פלוני נ' מדינת ישראל (פורסם בנבו), פסקה ז; בש"פ 1129/11 מדינת ישראל נ' פלוני (פורסם בנבו), פסקה יא, שם הוער "כי נושא החסר במעונות הנעולים, קרי מחסור במקומות בהם, מחייב פעולת הרשויות, ואין צורך להכביר מלים על חשיבות הדבר לחוליות כה חלשות, של נוער שנידרדר לעבריינות". עוד ראו ע"פ 2177/10 פלוני נ' מדינת ישראל (פורסם בנבו), פסקה ט, שם דובר על "המצב הבלתי סביר והמעורר תחושות קשות בהקשר למצבנו כחברה הגונה ומתוקנת, של היעדר מקומות במעונות נעולים של חסות הנוער".

לאחרונה ביקרנו, חברי השופט עמית ואנכי, במעון נעול לנערות ועמדנו על עבודת הקודש הנעשית בו. ראוי להמריץ את הרשויות לעניין הקמתם של מעונות נעולים, כדי למלא את צוי המחוקק ובתי המשפט. אציע כי פסק דינו זה יובא לידיעת הגורמים הבכירים במשרד הרווחה, השר והמנהל

הכללי, וכן לידיעת מנהלת חסות הנוער, בנוסף כמובן לשירות המבחן לנוער. (הדגשות שלי, ל.ר.)

4 חודשים בלבד לאחר מכן, במסגרת בש"פ 6147/12 פלוני נגד מדינת ישראל (26.8.12), פורסם (בנבו) שוב נדרש כב' השופט רובינשטיין לאותה סוגיה:

"...ד. עלי לפתוח ולציין את התסכול הרב שנושא מצוקה במקומות במעונות הנעולים מעורר בבית המשפט משמעותו כי אין בידי בית המשפט למלא את חובתו לפי חוק הנוער (שפיטה, ענישה ודרכי טיפול) – חובה שהטיל עליו המחוקק, הוא ולא אחר - במלואה. מזה שנים מתריע בית המשפט בעניין זה, ורק בעצם הימים האלה נזדמן לי עצמי להידרש למצב שבו מהיעדר חלופה מוסדית משוחררים נערים בעבירה חמורה למעצר בית, שעה שהחלופה המוסדית היתה מתאימה יותר הן להגנה על הציבור והן להם עצמם (בש"פ 6031/12 פלוני נ' מדינת ישראל [פורסם בנבו], פסקה ל"ג). באי כוח העורר הציגו רשימת דוגמאות להתייחסות שיפוטית לכך, כאמור (בש"פ 11518/05 מדינת ישראל נ' פלוני [פורסם בנבו], 14.12.05); ע"פ 7792/05 פלוני נ' מדינת ישראל [פורסם בנבו], 27.3.06) (בש"פ 6718/06 פלוני נ' מדינת ישראל [פורסם בנבו], 10.9.06); בש"פ 9832/08 פלוני נ' מדינת ישראל [פורסם בנבו], 27.11.08); בש"פ 6502/10 מדינת ישראל נ' פלוני [פורסם בנבו], 13.9.10) ...

....גב' מרדר, נציגתו הותיקה והמנוסה של שירות המבחן לנוער, ציינה כי אין בפיה בשורה לשיפור. **האם יש בחלונות הגבוהים הרלבנטיים מי שמקשיב בנושא זה?** המצוקות התקציביות נהירות, אך התוצאה לטווח הקצר, הבינוני והארוך כאחד משמעה עלול להיות צורך תקציבי גדול עוד יותר – בראש וראשונה, ככל שפלוני לא ישוקם וימשיך להידרדר לעבירות, להוצאות מאסר; ומה באשר לקרבנות שבדרך?... (הדגשה שלי, ל.ר.)

במלאת שנה להחלטה הקודמת, ובהעדר שינוי, מעיר כב' השופט רובינשטיין במסגרת בש"פ 5409/13 מדינת ישראל נגד פלוני (7.8.13), פורסם בנבו):

"ט"ו. בטרם חתימה, אזכיר כי גם בתיק זהעלתה שאלת המעונות הנעולים והתור בהם...

...הגם שהדברים הם מעבר לצורך בעניינינו, לא אמנע מהזכיר, כי בישראל חסרים מעונות נעולים, וראו דברינו בע"פ 4424/11 פלוני נ' מדינת ישראל [פורסם בנבו]. בעקבות אותו פסק דין, בו נתבקשה הבאת הדברים לעיון שר הרווחה והשירותים החברתיים והמנהל הכללי של משרדו, הובא לידיעתי

מכתבו של המנהל הכללי אל השר מיום 24.4.11, בו נאמר, בהתייחס לאמור בפסק הדין, כלהלן:

"כאמור, היו שתי אבני נגף בקידום הנושא:

1. תקציב לכ"א, שכר ותקינה: כאמור, הייתה התקדמות בנושא.
2. תקציב פיתוח לבינוי ופיתוח מסגרת נעולות ואחרות בחסות הנוער: לצערי, בנושא זה אין התקדמות והפער בין המצוי לרצוי גדול הוא. האוצר לא נענה לפנייתנו בעניין וכן לא הצלחנו לשכנע את האוצר כי מפעל הפיס יקצה משאבים לפיתוח מסגרות רווחה".

ארשה לעצמי לומר, וגם דברים אלה ראוי שיובאו לידיעת השר והמנכ"ל, כי היעדר היענותו של האוצר, לרבות לפנייה למפעל הפיס, אינה יכולה להיות כמובן בשום פנים סוף פסוק במאמץ. האוצר כמובן אינו הממשלה, ומשנתגלעה מחלוקת מעין זו, מקום הכרעה הוא בועדת שרים או בממשלה. עסקינן בחלשים שבחלשים, קטינים עבריינים שעם כל חומרת עבירותיהם עדיין יש חובה לנסות להעמידם על רגליהם ולהרחיקם מדרך פשעם, כדי שהחברה כולה "תרויח" אדם מן היישוב. נפציר בשר ובמנכ"ל להמשיך במאמץ".

אולי עתה תבוא שעת רצון. (ההדגשות שלי, ל.ר.).

69. אל קריאותיו העקביות של כב' השופט רובינשטיין, הצטרפו, במרוצת השנים, כמעט כל שופטי הבית הנכבד הזה, אשר יושבים לדין בתיקי נוער (טיפול והשגחה) ותיקי נוער (שפיטה ענישה ודרכי טיפול).

70. כך, כבוד השופטת חיות (כתוארה אז) במסגרת [ע"פ 6381/11 פלוני נ' מדינת ישראל](#) (פורסם בנבו, 23.10.2011):

"אכן, מצוקת המקום במעונות הנעולים בישראל היא בעיה כאובה ומוכרת ויש להצטער מאוד על כך שפתרונה מתמהמה, אף כי בית משפט זה עמד ושב ועמד בעבר על הפער הקיים בין מספר המקומות הפנויים במעונות אלה לבין צרכי ההשמה בפועל ועל כך שמצב דברים זה חוטא לעקרונות יסוד שהתווה המחוקק בעניין ענישת קטינים".

71. במסגרת בש"פ 7911/12 פלוני נגד מדינת ישראל (13.11.12, פורסם בנבו), התייחס לסוגיה כב' השופט שוהם:

"הערר דנן מציף, פעם נוספת, את הבעייתיות הכרוכה בחוסר הזמינות של חלופת מעצר מוסדית לקטינים, ובעיקר אמורים הדברים לגבי קטינים הנמנים על המגזר הערבי.

בבש"פ 6147/12 פלוני נ' מדינת ישראל ([פורסם בנבו], 26.8.2012) ביטא השופט א' רובינשטיין את תחושת התסכול עקב המצוקה הקיימת במעונות הנעולים, כאשר אין בידי בית המשפט למלא, עקב כך, את חובתו לפי חוק הנוער...

...סבורני, כי מצב עניינים זה הוא בלתי נסבל ושיקולים תקציביים אינם יכולים להצדיק מציאות שמשמעה אי מימוש יעדיו ותכליותיו של חוק הנוער, השם את הדגש העיקרי על שיקומו של העבריין הקטין.

הנני מצרף את קולי לרבים אחרים, בבקשה למצוא פתרון בטווח המיידי למצוקת האכלוס במעונות הנעולים, ובכלל זה גם למצוא פתרון למגזר הערבי, שם המצוקה גדולה עוד יותר."

72. כב' ביהמ"ש מופנה גם לדברי כבוד השופטת ארבל במסגרת בש"פ 9222/12 פלוני נגד **מדינת ישראל (1.1.13, פורסם בנבו):**

"עניין לנו במצב בלתי מתקבל על הדעת שלא ניתן להשלים איתו, מצב בו נער, שסיכויו להשתקם ולהפוך לאזרח מן השורה עדיין נראים טובים, ומוסכם על הכל כי המקום הראוי לו לעת הזו הוא מעון נעול שיהווה עבורו מסגרת חינוכית ושיקומית מתאימה, אך האפשרות להגיע למסגרת זו נמנעת מן הנער בשל מחסור במקומות פנויים במעון. בית משפט זה התריע על המצב שוב ושוב וקרא פעמים רבות לגורמים המוסמכים לעשות כל שניתן ומבלי להתמהמה, ולהביא לשינויו של מצב מקומם זה..."

.....

רשות חסות הנוער הפועלת במסגרת משרד הרווחה מפעילה מערך של מוסדות לטיפול במתבגרים במצבי סיכון. חלק ממוסדות אלה מוגדרים כמעונות נעולים, במסגרתם בני הנוער החוסים עוברים תהליכים חינוכיים-טיפוליים אינטנסיביים במסגרת סמכותית וכופה במטרה להקנות לחוסים יכולת לתקשר בצורה תקינה עם הסביבה החברתית (להרחבה ראו: ניסים סמדג'ה, חיים מויאל ואיילת כוכבי סמסליק מסע החסות אל הנוער (2007)). אולם, לדאבון הלב, היחס בין כמות הקטינים הזקוקים למסגרת של מעון נעול לבין כמות המקומות בפועל אינה פרופורציונלית כלל ועיקר.

משכך נאלצים בני נוער רבים להמתין חודשים ארוכים עד הגיע תורם להשתלב במסגרת שכזו, אם בכלל, בעודם סופגים את הנזקים הקשים הנובעים מעצם שהייתם במתקן מעצר כשכל יום סיכוייהם להשתקם נחלשים...

... היעדרם של מקומות מספיקים עבור קטינים במעונות נעולים, כאשר ההנחה היא שחובתה של המדינה לספק את אותם המקומות, מצדיק במקרים אלה את הטיית הכף במידה מסוימת לטובת חירותו של הקטין ושיקולים שיקומיים...

....אני תקווה כי גישה זו, הנובעת מכורח הנסיבות, יהא בה מסר מעשי לגורמים הרלוונטיים לפעול בהקדם לשינוי המצב העגום של מצוקת המקומות במעונות הנעולים לנוער, תוך הפניית משאבים לעניין חשוב זה ויפה שעה אחת קודם." (הדגשה שלי, ל.ר.).

73. ולדברי כב' השופט ג'ובראן במסגרת ע"פ 2091/13 פלוני נגד מדינת ישראל (5.2.14), פורסם בנבו:

"27. בית משפט זה עמד על סוגיה זו, ועל הבעייתיות הכרוכה בה, פעמים רבות מספור (ראו למשל, בגדר של טיפה בים: [ע"פ 4424/11](#) פלוני נ' מדינת ישראל [פורסם בנבו] (16.4.2012); [בש"פ 1129/11](#) מדינת ישראל נ' פלוני [פורסם בנבו] (21.2.2011); [ע"פ 2177/10](#) פלוני נ' מדינת ישראל [פורסם בנבו] (1.11.2010); [בש"פ 6718/06](#) פלוני נ' מדינת ישראל [פורסם בנבו] (10.9.2006); [ע"פ 5360/12](#) פלוני נ' מדינת ישראל [פורסם בנבו] (28.3.2013)).

28. מדובר במצב שקשה להלום...

29. אין עוררין כי הקמת מעונות נעולים נוספים בכלל, ובפרט שישמשו קטינים ערבים, כפופה לשיקולי תקציב וסוגיה זו חורגת במידה מסוימת מגדריו של הערעור שלפנינו. עם זאת, חשוב להבהיר כי במצב הנוכחי קיים טעם לפגם. קשה לקבל מצב בו שיקומם של קטינים ייפגע (ובכך גם ייפגע אינטרס ראשון במעלה של החברה כולה) אך ורק נוכח חוסר במקומות..." (הדגשות שלי, ל.ר.).

74. לאחרונה, הצטרף השופט עמית בבש"פ 519/16 פלוני נ' מדינת ישראל, (31.1.16), פורסם בנבו, פסקאות (7-10):

"... במדינת ישראל דהיום, מאות נערים ונערות נפגעים מדי שנה ממסגרות שונות ואף חיים ברחוב, פשוטו כמשמעו, עשרות אלפי תיקים פליליים נפתחים מדי שנה כנגד בני נוער, ומתוכם, מקרים רבים של עבריינות נוער קשה מובאים בפני בתי המשפט מדי שנה. אך על אף נתונים אלה, עומדים לרשות שירות המבחן ולבתי המשפט, שלושה מעונות נעולים בלבד המופעלים על ידי רשות חסות הנוער, ואשר יכולים לשמש גם כחלופת מעצר חלף מעצר מאחורי סורג וברית, והם: "גילעם" המיועד לנערים צעירים, "מצפה ים" המיועד לנערים מבוגרים יותר, ו"נוף הרים" (ירכא) המיועד לנערים מהמגזר הערבי. על פי סיווג זה, עולה כי מבחינה מעשית, עבור כל נער ספציפי קיימת רק חלופה אחת. מתיק אחר שהובא בפני אף לאחרונה, נמצאתי למד כי המצב לגבי נערות אף חמור יותר ...

...הבעיה אינה רק של מחסור במעונות נעולים ובמספר המקומות בתוך המעונות הנעולים הקיימים. הבעיה באה לידי ביטוי גם בחוסר מדריכים ואנשי צוות. המדובר בעבודה קשה, שוחקת, ואף מסוכנת, וככל שידיעתי מגעת, מעון "מצפה ים" אף אינו מופעל כיום בתפוסה מלאה עקב כך. ...

....ככלל, מעונות נעולים אמורים לשמש כמסגרת חינוכית-טיפולית לנוער, לצורכי אבחון והסתכלות וכדרך טיפול על פי חוק הנוער, ולא לצרכי חלופת מעצר חלף מעצר מאחורי סורג וברית... ודוק: חלופת מעצר באחד משלושת המעונות הנעולים האמורים לעיל אינה מצב אידילי כלל וכלל, מאחר שמעונות אלה נועדו במקורם לנערים במצוקה או לנערים שההליכים המשפטיים בעניינם כבר נסתיימו, ולא מצבם של אלה כמצבם של נערים הממתינים לסיום ההליכים בעניינם. המצב הרצוי הוא להקים מעון נעול שיוקדש כולו לקטינים לגביהם הורה בית המשפט על מסגרת נעולה, כתחליף למעצר עד תום ההליכים בין כתלי בית הסוהר. אין אלא לקוות כי לא נידרש להמתין לחמורו של משיח עד שתוקם מסגרת כזו." (הדגשות שלי, ל.ר.)

וכב' כב' השופטת דפנה ברק ארז במסגרת בש"פ 1029/17 מדינת ישראל נגד פלוני (6.2.17, פורסם בנבו), הנזכר לעיל:

"25. המידע שמסרה נציגת שירות המבחן לגבי העדר סיכוי לשילוב במעון נעול בשל התפוסה המלאה בו והלחץ המתמיד של "מקרי חירום" הוא מדכדך ומדאיג. הדאגה אף גוברת מאחר שמדובר במחלה "כרונית" שבית משפט זה חזר והתריע עליה (ראו: [בש"פ 1449/10](#) מדינת ישראל נ' פלוני, [פורסם בנבו] פסקה ז' (3.3.2010); [ע"פ 4424/11](#) פלוני נ' מדינת ישראל, [פורסם בנבו] פסקאות א'-ב' לפסק דינו של השופט (כתוארו אז) א' רובינשטיין (16.4.2012); [בש"פ 6033/12](#) פלוני נ' מדינת ישראל, [פורסם בנבו]

פסקה ל"ג (26.8.2012); בש"פ 519/16 פלוני נ' מדינת ישראל, [פורסם בנבו] פסקאות 7-10 (31.1.2016). ראו גם הנתונים שהוצגו לוועדה לזכויות הילד בכנסת: מריה רבינוביץ' המעונות הנעולים של רשות חסות הנוער (הכנסת, מרכז מחקר ומידע, 2013)). שיטה משפטית המכירה בערך השיקום כערך חשוב, ובעיקר בעניינם של קטינים, כפי שעולה מחוק הנוער, אינה מקיימת את עקרונותיה שלה אם נחסמת דרכו של קטין לשילוב במעון נעול בשל אי-הקצאה מספקת של מקורות תקציביים לתכלית חשובה זו ...

...

31. החלטה זו תובא לעיונו של היועץ המשפטי לממשלה, בשים לב להערות שהובאו בפסקאות 24-26 לעיל."

ג. גופים ציבוריים נוספים

75. לקולות המפורטים לעיל מצטרפים הרשות המחוקקת, המועצה לשלום הילד, הסנגוריה הציבורית וגופי תקשורת שונים הקוראים למשיבים מזה שנים, בכל פלטפורמה אפשרית, להסדרת הסוגיה.

76. ועדות הכנסת השונות קיימו לאורך השנים מספר דיונים בסוגיה זו. כך למשל, במהלך שנת 2013 קיימה הוועדה המיוחדת לזכויות הילד שני דיונים מיוחדים בנושא ביום 29.4.13 וביום 5.11.13.

כב' ביהמ"ש מופנה לפרוטוקול מס' 2 משיבת הוועדה לזכויות הילד, 29.4.13, ולפרוטוקול מס' 27 של הוועדה המיוחדת לזכויות הילד, מיום 5.11.13, הכנסת התשע עשרה.

כן מופנה כב' ביהמ"ש מופנה בעניין זה גם ל"סכסוך העבודה במעונות רשות חסות הנוער", אורי פנסירר, 21.2.12, מרכז המחקר והמידע – הכנסת.

77. כבר בשנת 2003 התריעה וועדת רוטלוי על הפרת חובות המשיבים ביחס לאוכלוסיית הקטינים אשר ממתנינם להשמה במסגרות הנעולות והאבחוניות של חסות הנוער, כחלק מההליכים הפליליים המתנהלים בעניינם ועל הפגיעה בזכויותיהם של הקטינים בשל המתנה בלתי סבירה זו.

כב' ביהמ"ש מופנה להוועדה לבחינת עקרונות יסוד בתחום הילד והמשפט ויישומם בחקיקה (דו"ח ועדת המשנה בנושא הקטין בהליך הפלילי, 2003), בעמ' 155-156.

78. מזה שנים מתריעה **הסנגוריה הציבורית** על כך שקטינים בסיכון מתדרדרים לפשיעה רק בשל ההמתנה הארוכה להשמה במסגרות חסות הנוער, והעדר דרכי טיפול מתאימים עבורם במהלך ההמתנה. כמו כן, קטינים רבים המיוצגים על ידי הסנגוריה נאלצים לשהות במאסר ובמעצר רק בשל מחסור מקומות במעונות חסות הנוער. בתי המשפט נאלצים לקבוע כי קטינים ירצו את עונשם מאחורי סורג ובריא בבית הסוהר, במקום השמה במעון הטיפול בהתאם להמלצות הגורמים המטפלים וכפי שנקבע בגזר הדין בעניינם.

כב' ביהמ"ש מופנה בעניין זה לדוחות השנתיים של הסנגוריה הציבורית, למשל הסנגוריה הציבורית, דו"ח פעילות – 2016, אוגוסט 2017, עמ' 38-40.

79. החל משנת 2001, מפעילה **המועצה לשלום הילד** מאמצי סנגור אינטנסיביים על מנת לקדם פתרון למצוקת ההשמה במעונות חסות הנוער. כך, בין היתר, באמצעות פניות חוזרות ונשנות לשרי הרווחה והמשפטים לדורותיהם, לוועדה בדבר זכויות הילד בכנסת, באמצעי התקשורת ובאמצעות נקיטת הליכים משפטיים עקרוניים.

כב' ביהמ"ש מופנה בעניין זה, כהדגמה, לפניה של מנכ"ל המועצה לשלום הילד לשרת המשפטים, מיום 03.09.13, ולפנייתו למנהל אגף תקון במשרד הרווחה והשירותים החברתיים מיום 22.8.05, המצ"ב ומסומנים נספחים כ"ד(1) ו- (2) בהתאמה.

80. גופי תקשורת שונים התריעו אף הם לאורך השנים על הכשל המתמשך. ראו למשל:

- "שני נערים נוספים נשלחו למעצר בכלא משום שאין להם מקום במעון נעול", אלי אשכנזי, **הארץ**, 16.1.14.
<https://www.haaretz.co.il/news/law/.premium-1.2219192>
- "המדינה משלימה את הפרטת המוסדות לנוער בסיכון: 370 ממתינים למקום פנוי", לי ירון, **הארץ**, 28.12.15.
<https://www.haaretz.co.il/news/education/.premium-1.2808185>
- "נוער וקורבן: נכשלים בקרב האחרון לפני הכלא", עומרי אפרים, ynet, 24.2.16.
- "נער בסיכון ברח וטרם אותר – לאחר שהמתין למקום פנוי במעון נעול של משרד הרווחה", לי ירון, **הארץ**, 23.10.17.
<https://www.haaretz.co.il/news/education/.premium-1.4532667>
- "בשל מחסור במשאבים: נערים עבריינים נשלחים לכלא במקום לטיפול", רויטל עמירן, **מעריב**, 13.11.17.
<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4769770,00.html>

3. עמדתם הרשמית של המשיבים

81. במענה להחלטות בתי המשפט ולדוחות הציבוריים השונים הודיע משרד הרווחה עוד בשנת 2012 כי טיפל בבעיית ההמתנה, בין היתר על ידי ביטול האיסור לקליטת עובדים חדשים במעונות, וקבלת תוספת תקציב להוספת תקנים במעונות הנעולים.

כב' ביהמ"ש מופנה בעניין זה לדו"ח מרכז המחקר והמידע – הכנסת, 2012, סכסוך העבודה במעונות רשות חסות הנוער, הנזכר לעיל.

82. בתכנית העבודה התלת שנתית של משרד הרווחה לשנת 2014 נקבע יעד של הוספת 36 מקומות למעונות הנעולים כבר בראשית שנת 2014, וסיום תכנון של עוד 60 מקומות במעונות האבחוניים במחצית הראשונה של שנת 2014.

כב' ביהמ"ש מופנה למסמך מדיניות משרד הרווחה והשירותים החברתיים לשנים 2018-2014, ינואר 2014, משרד הרווחה והשירותים החברתיים, אגף בכיר למחקר, תכנון והכשרה, עמ' 22.

<http://www.molsa.gov.il/About/OfficePolicy/Documents>

כן מופנה כב' ביהמ"ש לפירוט התוכנית ב"מדיניות רשות חסות הנוער – מרחבי התערבות, תכנית פיתוח המענים וכיוונים לעתיד", טלי יוגב, גילי סולוביצ'יק, איילת כוכבי סמסליק, בתוך סקירת השירותים החברתיים לשנת 2014, פרק ז, בעמ' 293-295.

<http://www.molsa.gov.il/CommunityInfo/SocialServicesReview/Pages/ReviewOfSocialServicesIn2014.aspx>

83. במסגרת הדיון שהתקיים ביום 5.11.13 בוועדה המיוחדת לזכויות הילד בכנסת הציגה הממונה על המעונות בחסות הנוער במשרד הרווחה, טלי יוגב, את תוכנית העבודה התלת-שנתית, שנועדה להרחיב את המענים במעונות חסות הנוער, באופן שרשימת ההמתנה תצטמצם למינימום עד סוף שנת 2017.

פרוטוקול דיון בוועדה לזכויות הילד מיום 5.11.13, הנזכר לעיל.

84. בשנת 2016 ציין משרד הרווחה כי הוא עוסק בבנייה שנועדה להרחיב את מצאי המקומות במעונות חסות הנוער "תוך מתן דגש להגדלה משמעותית של מספר מקומות במעונות נעולים."

כב' ביהמ"ש מופנה דוח שנתי לשנת 2016 לפי חוק חופש המידע, משרד הרווחה והשירותים החברתיים, בעמ' 92.

<http://www.molsa.gov.il/FreeInfo/Pages/FreeInfo.aspx>

85. חרף הצהרות המשיבים ותוכניות העבודה המפורטות לעיל (והתקציבים הנלווים שהועברו למשרד לצורך יישומן), בפועל, משבר ההשמה במעונות המשיבה 3 נמשך, ומעידה על כך מצוקתם של העותרים.

86. למרבה הצער, לא ניתן להשיג נתונים רשמיים מהימנים לגבי רשימות ההמתנה העדכניות במעונות השונים של חסות הנוער.

87. בשנת 2013 בהתאם להצהרות רשמיות של משרד הרווחה בדבר רשימת ההמתנה, 400 ילדים המתונו להשמתם.

כב' ביהמ"ש מופנה לפרוטוקול מס' 27, הוועדה לזכויות הילד, 5.11.13, הנזכר לעיל.

88. בהתאם לסקירת השירותים החברתיים לשנת 2014 (פרק חסות הנוער חלק ז' סעיף 3.2) מספר בני נוער אשר המתונו להשמה במעונות חסות הנוער עמד על 370, נכון לאוגוסט 2015.

מדיניות רשות חסות הנוער – מרחבי התערבות, תכנית פיתוח המענים וכיוונים לעתיד", טלי יוגב, גילי סולוביץ'יק, איילת כוכבי סמסליק, בתוך סקירת השירותים החברתיים לשנת 2014, פרק ז, בעמ' 292.

89. על פי פרסום אחרון, מטעם המשיב 1, רשימת ההמתנה עומדת על 160 בני נוער.

כב' ביהמ"ש מופנה להודעת המשיב 1 לתקשורת במהלך חודש נובמבר - רויטל עמירן, "בשל מחסור במשאבים: נערים עבריינים נשלחים לכלא במקום לטיפול", 13.11.17, מעריב.

90. ניתן לשער כי לאחרונה חלה החמרה במשך ההמתנה, לאור סגירת שתי מסגרות של חלופת מעצר על ידי המשיבה 3 (רותם ואל מרסה) והמסגרת הנעולה לנערים, "מצפה ים".

ו. המסגרת הנורמטיבית

1. חובת המשיבים להקים ולהפעיל מעונות במידה הדרושה ולנהל רישום עדכני אודות התפוסה בהם

91. כאמור, החוק והתקנות קובעים את חובת המשיבים 1 ו- 2 לפעול באופן אקטיבי פוזיטיבי לשם הקמה ותפעול של מעונות לנוער בסיכון, לפקח עליהם ובכלל זאת לנהל רישום מקומות פנויים ותפוסים.

92. למשיב 1 סמכות **בלעדית** להכרזה על מעון כנעול, ורק מעון נעול יכול לשמש כמסגרת טיפולית "למגורים או למשמורת של קטינים מחוץ למשפחתם וחופש המוחזקים בו מוגבל". השר ממונה על ביצוע החוק, והוא "רשאי להתקין תקנות בכל ענין הנוגע לביצועו, לרבות התנאים שבהם יוחזקו קטינים במעונות ובמעונות נעולים" (ס' 44 לחוק).

93. כבר לפני מספר עשורים קבע בית משפט זה כי כאשר חוק קובע כי שר יעשה דבר מה, הרי שקמה "חובה משפטית ממש, המחייבת את השרים למלא - ולא רק לרצות למלא - את החובה שהוטלה עליהם... (ו) יכול יחיד הציבור לתבוע את מילוייה בדרך שנקבעה לכך, אם אך נפגע באינטרסים שלו עקב אי-מילוי החובה".

כב' ביהמ"ש מופנה לבג"ץ 295/65 הלל אופנהימר, ו-7 אח' נ' שר הפנים והבריאות, כ(1) 309 (1966).

94. החוק קובע כי "שר הרווחה והשירותים החברתיים ממונה על ביצוע חוק זה", כאשר סעיף 1א לחוק קובע כי "מימוש זכויות של קטין, הפעלת סמכויות ונקיטת הליכים כלפיו ייעשו תוך שמירה על כבודו של הקטין, ומתן משקל ראוי לשיקולים של שיקומו, הטיפול בו, שילובו בחברה ותקנת השבים, וכן בהתחשב בגילו ובמידת בגרות...."

95. באופן דומה תפקידה של הממונה על המעונות נקבע בתקנה 3 לתקנות חסות הנוער (מעונות), תשט"ו-1955.

תפקידה המרכזי של הממונה על המעונות, כפי שנקבע בתקנות, הינו להקים מעונות, ולאחר מכן לפקח עליהם ולקבוע כללים לניהולם. בהמשך מפורט כי תפקידה כולל גם הכשרת צוותיהם ואף מצוין בפירוש כי בין תפקידיה - ניהול רישום מקומות פנויים ותפוסים במעונות. ללמדך, כי מחוקק המשנה בקש את התייחסותו המיוחדת של הממונה על המעונות לעניין תפוסת המעונות ויכולתם לקלוט את אוכלוסיית הקטינים הזקוקים לשירותיהם.

96. הנה כי כן, הקמת מעונות בתפוסה מספקת, ניהולם באופן המאפשר קליטה של קטינים הזקוקים לשירותיהם, איוש והכשרה של כח אדם מספק וקיום רישום, הנם מגדר סמכויות שבחובה המוטלות על המשיבים, אותן יש לבצע בכפוף לחובות המשפט המנהלי – ובכלל זה במהירות הראויה, בסבירות ותוך שקידה והקפדה שלא תופרנה זכויות הפרט.

97. בית משפט זה קבע בעבר כי אין די בהקמת מבנים העונים על דרישות הדין כאשר אין בכך כדי להגשים את התכלית המונחת ביסוד החקיקה. כך למשל, כדי שתלמיד יוכל ליהנות משירותי החינוך על השירותים הללו להיות נגישים לו ואין די רק בקיומם כאשר הם אינם נגישים לו.

בגץ 7081/93 שחר בוצר נ' מועצה מקומית "מכבים-רעות", פ"ד נ(1) 19.

98. בענייננו, לשם מילוי חובתם של המשיבים בהתאם לחוק ולתקנות, אין די בהקמת מעונות, כאשר התפוסה והיקף כוח האדם בהם אינם מאפשרים את קליטתם של קטינים הזקוקים לשירותיהם. קיומן רשימות המתנה "נצחיות" של מאות בני נוער, הממתינים להשמה במשך חודשים ארוכים הופך את מעונות החסות לבלתי נגישים עבורם - הלכה למעשה.

99. בית משפט נכבד זה נדרש לאותה סוגיה ממש במסגרת בגץ 3473/92 המועצה הלאומית לשלום הילד נ' שר העבודה והרווחה, פ"ד מז(1) 148, 149, שם נקבע (ביחס להקמת מעון של חסות הנוער לנערות מהמגזר הערבי), כי:

"חוק הנוער (שפיטה, ענישה ודרכי טיפול) קבע הוראות בדבר הנהגת דרך ענישה וטיפול במעון נעול, והמדינה חייבת לקיים מוסד כאמור. אין כל מקום להסכים למצב, שבו בית-משפט יהיה סבור, כי האמצעי המתאים ביותר לקטין פלוני הוא המעון הנעול, אולם חלופה זו תישלל ממנו".

100. בית המשפט הנכבד עוד קבע, כי בין אם מדובר בסמכות חובה ובין אם מדובר בסמכות רשות, הרי שבשני המקרים הרשות אינה יכולה להימנע ממעשה בלא מחשבה תחילה. כאשר החוק מעניק סמכות לרשות, מוטלת עליה חובה לשקול את הצורך בהפעלתה ואת הדרכים הראויות שיש לנקוט בהקשר זה. עוד קבע בית המשפט כי בסמכותו לבחון את שיקול הדעת של הרשות, ולהתערב במידה ושיקול דעת זה נגוע בחוסר סבירות.

בג"צ 297/82 ברגר נ' שר הפנים, פ"ד לז(3), 29, ע' 35; ור' בג"ץ 3094/03 התנועה למען איכות השלטון בישראל נ' ממשלת ישראל, 404 בעמ' 421 (פורסם בנבו); בג"ץ 1105/06 קו לעובד נ' שר הרווחה (פורסם בנבו).

101. גם "החלטה שהייתה תקפה במועד קבלתה עשויה להפוך לבלתי סבירה מכח חלוף הזמן ושינוי הנסיבות שבא עימו" (ד' ברק ארז, המשפט המינהלי (כרך א' 2010, 207). כבר נקבע "בנסיבות מסוימות ובהתקיים תנאים מסוימים חייב בעל הסמכות לעשות שימוש בסמכותו, שאחרת יסכל את מטרת החוק. כך הוא בכל מקום שבו מעניק חוק סמכות-שבשיקול-דעת".

בגץ 2344/98 מכבי שירותי בריאות נ' שר האוצר (פורסם בנבו).

2. שיהוי המשיבים בהפעלת סמכותם לוקה בחוסר סבירות קיצוני

102. סעיף 11 לחוק הפרשנות, התשמ"א-1981 קובע ש"הסמכה או חיוב לעשות דבר, בלי קביעת זמן לעשייתו - משמעם שיש סמכות או חובה לעשותו במהירות הראויה ולחזור ולעשותו מזמן לזמן ככל הנדרש לפי הנסיבות".

בהתאם קבע בית משפט זה כי "על רשות מוסמכת לפעול בסבירות. סבירות, משמעה גם עמידה בלוח זמנים סביר".

בג"ץ 6300/93 המכון להכשרת טוענות בית דין נ' השר לענייני דתות (פורסם בנבו).

סעיף זה חל על כל סמכות מינהלית שלא נקבע לגביה זמן להפעלת הסמכות.

כב' ביהמ"ש מופנה בעניין זה לדפנה ברק ארז, משפט מנהלי (כרך א' 2010), בעמוד 407; יצחק זמיר, הסמכות המינהלית (כרך ב' 1996), עמודים 718, 720; וכן לדבריו של כב' השופט זמיר בבג"ץ 164/97 קונטרס בע"מ נ' משרד האוצר - אגף המכס והמע"מ פ"ד נב(1), 289.

103. לעיתים די בשיהוי של מספר חודשים כדי לקבוע כי הרשות חריגה ממתחם הסבירות גם כאשר מדובר על פעולה מורכבת הנדרשת מהרשות. כך למשל נקבע כי המהירות הראויה לקיום חובת היועצות מורכבת עם מספר גורמים שונים ולמינוי מועצה רבת גורמים היא כארבעה חודשים (בג"ץ 3073/99 התנועה לאיכות השלטון נ' שר החינוך, פ"ד נד (3) 529).

104. בית המשפט שב והדגיש כי "לא רק הפעלת סמכות בנסיבות שבהן הפעלתה אינה סבירה, אלא גם הימנעות מהפעלת סמכות שבשיקול דעת בשל טעמים בלתי סבירים, יכולה להוליד למסקנה כי ההימנעות מפעולה היא בטלה".

בג"ץ 3094/93 **התנועה למען איכות השלטון בישראל נ' ממשלת ישראל**, מז(5) 404, עמוד 420. כן מופנה כב' ביהמ"ש לבג"ץ 4540/00 **לבאד אבו עפאש נ' שר הבריאות**, נבו, ס' 6(3)(ג) לפסה"ד.

105. בעניינו, רשימות ההמתנה למעונות הנעולים, האבחוניים והטיפוליים של חסות הנוער שרירות וקיימות מזה כשני עשורים, ורק שמות הנערים והנערות המפורטים בהם משתנה.

106. חרף חובתם של המשיבים להפעיל את סמכותם שבדין ולהגדיל את מלאי מקומות ההשמה וכח האדם במעונות אלו, אורך רשימת ההמתנה למעונות נע, בכל רגע נתון ובמשך שנים ארוכות, בין 170 ל- 500 נערות ונערים. במבחן התוצאה, המשיבים כשלו במשימה שהוטלה עליהם על ידי המחוקק, באופן המסכל את הוראות ומטרות חוק הנוער (טיפול והשגחה) וחוק הנוער (שפיטה ענישה ודרכי טיפול).

107. ככל שננקטו או ננקטות פעולות על ידי המשיבים לתיקון הליקויים המפורטים לעיל, הרי שפעולות אלו ננקטות באופן לא מספק ותוך שיהוי בלתי סביר.

על כך מלמדות החלטות בית משפט נכבד זה אשר הורה כבר בעבר בשתי הזדמנויות על פתיחת מעונות נעולים של חסות הנוער, תוך קביעה כי לוח הזמנים אשר קבעו לעצמם המשיבים בעניין זה אינו עומד במתחם הסבירות.

כך, במסגרת בג"ץ 3473/92 **המועצה הלאומית לשלום הילד נ' שר העבודה והרווחה**, פ"ד מז(1) 148, 149, כב' ביהמ"ש דחה את עמדת המשיב כי על העותרים להמתין כשנתיים עד להקמת מעון נעול נוסף לבני החברה הערבית.

כן מופנה ביהמ"ש הנכבד בעניין זה לבג"ץ 9111/03 **סיוע לנשים ונערות האלימות נ' שר העבודה והרווחה**, נבו.

108. מן המקובץ עולה כי המשיבים אינם ממלאים את תפקידם ואת חובותיהם המשפטיות על פי חוק, מסכלים את מטרת חוק הנוער (טיפול והשגחה) וחוק הנוער (שפיטה ענישה ודרכי טיפול), מפריס צווים שיפוטיים של בתי המשפט לנוער, בתי משפט מחוזיים ושל בית משפט עליון זה, ופוגעים באופן מתמשך, מזה שנים, בזכויותיהם של קטינים הנמצאים בקצה רצף-הסיכון, ובכללם – העותרים.

109. האחריות לשלומם ובטחונם של העותרים, ואוכלוסיית בני הנוער הממתינים להשמה במסגרות חסות הנוער מונחת על כתפיהם של המשיבים. הפרת החובות המוטלות על המשיבים כדין מובילה, באופן ישיר, לפגיעה בזכויותיהם של העותרים, כפי שיפורט להלן.

3. הפרת חובות המשיבים גורמים לפגיעה קשה ובלתי הפיכה בזכויותיהם של העותרים

110. כאמור, העותרים נמנים על אוכלוסיית הנוער בסיכון הנמצאת בקצה הרצף הסיכוני-טיפולי-שיקומי. מדובר בבני נוער:

"אשר לגביהם מוצו כל אפשרויות הטיפול במוצעות בקהילה ובמסגרת השמה חוץ-בתתיות אחרות. בני הנוער מאופיינים בחוסר אמון בסיסי, בחוסר מוטיבציה, בעבריינות, בשוטטות ובבריחות מהבית. מקצתם חוו פגיעה פנימית ואחרים הם עצמם פוגעים מינית. רובם סובלים מעזובה ומהזנחה והם חסרי עורף משפחתי. שיעור ניכר מבני הנוער משתמשים בחומרים פסיכואקטיביים ובאלכוהול, בעלי רקע של בעיות נפשיות והיסטוריה פסיכיאטרית. מרבית אוכלוסיית המטופלים מאופיינת בחוסר גבולות, בבעיות התנהגות קשות, בסף תכול נמוך, בקשיים בוויסות דחפים וסיפוקים, בתחושות זעם, כעס ותסכול וביטחון עצמי נמוך."

מדיניות רשות חסות הנוער – מרחבי התערבות, תכנית פיתוח המענים וכיוונים לעתיד", טלי יוגב, גילי סולוביצ'יק, איילת כוכבי סמסליק, בתוך סקירת השירותים החברתיים לשנת 2014, פרק ז, עמ' 283.

111. נערים ונערות אלו חוו מרבית חייהם פגיעות עמוקות מסביבתם, זכותם הבסיסית לילדות נשללה מהם והמדינה כשלה בהגנה עליהם. על כן, חובת המדינה ביחס לנערות ונערים אלו הינה כפולה ומכופלת, כמו גם האינטרס של המדינה למנוע את נפילתם הסופית אל מעבר לגבולות החברה. דווקא אוכלוסייה חלשה ומוחלשת זו, המאופיינת בריבוי ומורכבות צרכים, נותרת ללא מענה שיקומי טיפולי, סובלת מאפליה במשאבים המופנים אליה מצד המשיבים ומפגיעה מתמשכת במכלול זכויותיה מצד הריבון על בסיס יומיומי.

(1) על טובתם של הקטינים, על זכותם להגנה, לשלמות הגוף ולבריאות, להישרדות והתפתחות ועל זכותם לכבוד

112. חוק יסוד כבוד האדם וחירותו קובע בסעיף 4 כי "כל אדם זכאי להגנה על חייו, על גופו ועל כבודו". הזכויות לחיים ולשלמות הגוף מיוחדות בכך שיחד עם הזכות לכבוד, הן טומנות בחובן לא רק איסור על פגיעה בהן (כאמור בסעיף 2 לחוק), אלא גם זכות פוזיטיבית להגנה עליהן.

113. ביחס לזכות לשמירה על החיים ועל שלום הגוף בית המשפט העליון קבע כבר כי :

"...מדובר בזכויות יסוד הראויות לעוצמת הגנה גבוהה – הזכות לחיים והזכות לשלמות הגוף. חוק היסוד אינו מסתפק באיסור על פגיעה בהן (ראה סעיף 2 לחוק), אלא קובע גם את הזכות ל"הגנה" עליהן (ראה סעיף 4 לחוק). לכאורה, "השימוש בלשון 'הגנה' טומן בחובו משמעות אופרטיבית-אקטיבית, שהיא מעבר להכרה גרידא בקיומן ובמעמדם של זכויות היסוד" (ראו גרוס, במאמרו הנ"ל [10], "...

ע"א 9185/03 אסתר טננבוים נ' הוצאות עיתון הארץ בע"מ, נח(1) 366, 377 (להלן: "ע"א טננבאום").

כן מופנה בית המשפט הנכבד לבג"צ 164/97 קונטרס בע"מ נ' משרד האוצר, פ"ד נב(1) 289 וכן לבג"צ 890/99 חלמיש נ' המוסד לביטוח לאומי, פ"ד נד(4) 423.

114. "הזכות לכבוד האדם מטילה על רשויות השלטון חובה (שלילית) שלא לפגוע בכבוד האדם, וחובה (חיובית) להגן עליו. הן ההיבט הפסיבי והן ההיבט האקטיבי הם חלקים שונים של השלם, שהוא הזכות לכבוד. זכות זו מהווה אגד של זכויות ששמירתן נדרשת כדי לקיים את הכבוד".

בג"ץ 6427/02 התנועה לאיכות השלטון בישראל נ' הכנסת פ"ד סא(1), פס' 31 לדברי כב' הנשיא ברק (בדימוס)).

115. עקב עוצמת הזכות אף נקבע שדי בקיומה של אפשרות סבירה לפגיעה, להבדיל ממבחן קיומה של ודאות קרובה לפגיעה כדי לבסס פגיעה בזכות :

"...הננו סבורים שבגלל עוצמת הזכות, מושא ההגנה, די בכך שקיימת אפשרות סבירה לפגיעה בה כדי שבית-המשפט יפעל להגנה עליה..."

עניין טננבאום לעיל.

116. ביחס לקטינים, ובייחוד ביחס לקטינים בסיכון, יש לפרש את הוראות סעיף 4 לחוק יסוד כבוד האדם וחירותו פרשנות נרחבת ומותאמת, בהתאם להוראות האמנה בדבר זכויות הילד (1989), שישראל אשררה ומחויבת להוראותיה. האמנה מעמידה את לילדים זכויות ייחודיות, הנגזרות ממצבם המיוחד, כבני אדם המצויים בשלבי התפתחות וצמיחה, אשר רק בסיומם, עם הגעתם לבגרות, יוכלו לפעול בעצמם להגנה על ולקידום של מלוא האינטרסים והזכויות שלהם.

117. כך, עיקרון טובת הילד (המעוגן בסעיף 3 לאמנה), הינו אחד מ- 4 העקרונות המרכזיים של האמנה, ובדומה לעיקרון ההשתתפות ולעיקרון ההישרדות וההתפתחות מתייחס לילדים בלבד.

118. סעיף 3 לאמנה מעניק לילד את הזכות כי טובתו תהווה עיקרון מרכזי בכל פעולה או החלטה הנוגעת אליו, הן בזירה הפרטית והן בזירה הציבורית. לעיקרון טובת הילד 3 היבטים מרכזיים:

1. זכות מהותית של כל ילד

2. עיקרון משפטי נורמטיבי פרשני

3. כלל פרוצדורלי

על כן עיקרון טובת הילד חולש לא רק על החלטות פרטניות המתקבלות ביחס לקטין, אלא גם על מדיניות ציבורית המשפיעה על כלל אוכלוסיית הילדים או על קבוצות ילדים בעלות מאפיינים מיוחדים.

General Comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (art. 3, para.1), 29 May 2013, CRC/C/GC/14.

http://www2.ohchr.org/English/bodies/crc/docs/GC/CRC_C_GC_14_ENG.pdf

119. סעיף 3 מטיל על המדינה חובה **פוזיטיבית** לשקול את טובתו של הילד הספציפי או טובתם של קבוצת ילדים, ולנמק כיצד נשקלה הזכות, ומה המשקל שניתן לה אל מול אינטרסים אחרים.

120. את סעיף 4 לחוק יסוד כבוד האדם וחירותו יש לפרש גם לאור זכותם המיוחדת של ילדים להישרדות ולהתפתחות, המעוגנת בסעיף 6 לאמנה בדבר זכויות הילד. להבדיל מן הזכות לחיים, הנוגעת למבוגרים ולילדים כאחד, הזכות להישרדות והתפתחות הינן זכויות ייחודיות לילדים, להגנה עליהם, לדרך גידולם, להכנתם לקראת בגרות ולמיצוי הפוטנציאל שלהם.

121. עיקרון טובת הילד והזכות להישרדות והתפתחות מחייבות את המדינות החברות לנקוט בצעדים אופרטיביים מידיים להגשמתן, ואינן כפופות לעיקרון ה- progressive realization.

General Comment No. 5 - General measures of implementation of the convention on the Rights of the Child (arts. 4, 42 and 44, para. 6), 27 November 2003 CRC/GC/2003/5, para. 6.

122. זאת ועוד, על פי האמנה, **קבוצות ילדים בעלות מאפיינים מיוחדים**, זכאים להגנה מוגברת מצד המדינה. כך למשל, ביחס לילדים בסיכון, החשופים באופן לא פרופורציונלי לפגיעה בזכויותיהם האמנה מטילה על המדינות החברות חובות מוגברות הן ביחס להבטחת זכויותיהם של קטינים אלו והן ביחס לעוצמת החובה הפוזיטיבית המוטלת על המדינה לקדם ולהגן על זכויותיהם.

123. כך, ביחס לקטינים בסיכון, שנשללה מהם האפשרות לגדול בחיק משפחתם הטבעית, קובע סעיף 20 לאמנה בדבר זכויות הילד:

"ילד אשר באורח זמני או קבוע נשללה ממנו סביבתו המשפחתית, או אשר מירב טובתו מחייב כי לא ישאר בסביבה זו, יהיה זכאי להגנה מיוחדת ולסיוע מצד המדינה.

2. המדינות החברות **יבטיחו** בהתאם לדיניהם הלאומיים טיפול חלופי לילד כאמור.

3. טיפול כאמור יכול לכלול, בין היתר, השמה באומנות, "קאפאלה", לפי דיני האיסלם, אימוץ, או, לפי הצורך, השמה במוסדות מתאימים לטיפול בילדים...".
(הדגשה שלי, ל.ר.)

124. וביחס לקטינים נפגעי התעללות, הזנחה או ניצול, סעיף 39 לאמנה מטיל על המדינה חובה פוזיטיבית להבטיח את שיקומם ואת תהליכי שילובם מחדש בחברה, תוך שמירה על כבודם:

"מדינות חברות ינקטו בכל האמצעים הנאותים כדי להבטיח שיקום גופני ופסיכולוגי ושילוב מחדש בחברה לילד שרוי במצוקה, בשל כל צורה של הזנחה, ניצול או התעללות, עיניים או צורות אחרות של יחס או ענישה אכזריים, בלתי אנושיים, או משפילים, או מאבקים מזוינים. שיקום ושילוב מחדש כאמור ייעשו בסביבה המטפחת את בריאות הילד וכבודו העצמי".

125. גם הנחיות האו"ם בדבר השמה חוץ ביתית חלופית של ילדים מנחות את המדינות החתומות על האמנה, להבטיח זמינותם של מסגרות השמה חוץ ביתיות חלופיות, בהיקף ובאיכות הנחוצה על מנת להבטיח את ההגנה, הטיפול והשיקום של אוכלוסייה ייחודית זו:

“53. In order to meet the specific psychoemotional, social and other needs of each child without parental care, States should take all necessary measures to ensure that the legislative, policy and financial conditions exist to provide for adequate alternative care options, with priority to family- and community-based solutions.

54. States should ensure the availability of a range of alternative care options, consistent with the general principles of the present Guidelines, for emergency, short-term and long-term care.

Guidelines for the Alternative Care of Children (A/RES/64/142), adopted by the UN General Assembly on 20 November 2009.

https://www.unicef.org/protection/alternative_care_Guidelines-English.pdf

126. במסגרת הביקורת התקופתית שלה על ישראל, העירה הוועדה לזכויות הילד של האו"ם, כי רשימת ההמתנה להשמה במעונות חסות הנוער מפרה את חובותיה של ישראל על פי האמנה :

39. The Committee however expresses concern about insufficient support and services to promote responsible parenting and the shortage of placement for children at risk which lead some children to be held in detention facilities, as in the case of 153 teenage girls reportedly held in detention facilities awaiting placement in May 2012.

40. The Committee recommends that the State party strengthen its efforts to protect children from abuse and neglect and to promote positive parenting and take all appropriate measures to increase the number of protective shelters available to children at risk who should benefit from psychosocial assistance and appropriate care. As a matter of priority, the State party should remove all children at risk currently held in detention facilities and place them in appropriate rehabilitation and care facilities. (ההדגשה במקור, ל.ר.)

Concluding observations on the second to fourth periodic report of Israel, adopted by the Committee at its sixty-third session (27 May-14 June 2013) (CRC/CISR/CO/2-4).

127. המעונות הנעולים מהווים פתרון על "קצה הרצף הטיפולי" לנוער בסיכון הגבוה ביותר, הזקוק לטיפול חוץ-ביתי כופה כאסטרטגיית התערבות.

העותרים כולם הוכרו על ידי בתי המשפט לנוער כילדים בסיכון מוגבר, ונקבע בעניינם כי ההשמה במעון חסות הנוער, הינו הפתרון היחיד הקיים במדינת ישראל אשר יבטיח את שלומם, ביטחונם וטובתם.

128. כאמור, אין מדובר בחשש לפגיעה או בדיון תיאורטי בלבד, אלא בנזק של ממש, לו חשופים העותרים במועד כתיבת שורות אלו, ואשר קטינים אחרים כבר חוו בגופם ובנפשם, בשל מחדלי המשיבים, כמפורט לעיל.

129. ההמתנה להשמה במעונות חסות הנוער, חשפה וחושפת את הקטינים לניצול מיני, למצבי סיכון אקוטיים לרבות ניצול מיני, שימוש בסמים מסוכנים, שוטטות עם גורמים עבריינים, פגיעה עצמית ובסביבה ועוד. ההמתנה והעדר חלופות הטיפול מאלצים את חלקם להיפלט לרחוב, ללא הבטחת תנאי קיום מינימליים בכבוד-קורת גג, השגחה, טיפול רפואי הולם, וחינוך. המעונות מהווים אמצעי חיוני ואחרון לשמירה על חייהם, כבודם, ושלמות גופם של העותרים מפני סכנות של ניצול, צריכת סמים, פגיעה עצמית ולעיתים אף פגיעה באחרים וברכושם.

130. הוראות האמנה בדבר זכויות הילד ומעמדה החוקתי של זכות יסוד זו מחייבת את המשיבים לפעול באופן אופרטיבי ואפקטיבי לשמירה על כבודם ועל גופם של העותרים ושל כל בני הנוער בסיכון גבוה הממתינים למעונות הללו.

(2) המחסור במקומות השמה מפלה את אוכלוסיית העותרים ביחס לילדים אחרים

בסיכון, ופוגע בזכותם לשוויון

131. עקב רשימת ההמתנה הממושכת למוסדות הנעולים, האבחוניים והקהילות הטיפוליות של המשיבה 3, אוכלוסיית בני הנוער בסיכון "בקצה הרצף", מופלית לרעה ביחס לילדים ובני נוער אחרים המוכרים כקטינים נזקקים, אולם פתרונות ההשמה המתאימים עבורם זמינים. בכך, נפגעת זכותם של העותרים ומאות בני נוער נוספים במצבם – לשוויון.

132. עיקרון השוויון הינו העיקרון הראשון הנזכר באמנה בדבר זכויות הילד (סעיף 2) מבין ארבעת עקרונותיה, המכוונים את יישומן של כל הוראותיה.

"המדינות החברות יכבדו ויבטיחו את הזכויות המפורטות באמנה זו לכל ילד שבתחום שיפוטן, ללא הפליה משום סוג שהו, ללא קשר עם גזע, צבע, מין, שפה, דת, השקפה פוליטית או אחרת, מוצא לאומי, אתני או חברתי, רכוש, נכות, לידה או מעמד אחר, בין אם של הילד ובין אם של הוריו אפוטרופסו החוקי."

133. האמנה נוקטת בסעיף זה בלשון חזקה של חובה (to ensure) שמלמדת על החשיבות שייחסו מכוני האמנה לעיקרון השוויון. כך, מוטלת על המדינה בנוסף על חובתה הפסיבית לכבד את זכויות הילד באמנה גם חובה אקטיבית של הבטחתן – התחייבות מעשית מצד המדינה לנקוט צעדים כדי למנוע הפליה ולצמצם אי-שוויון הקיים.

134. הפרת עיקרון השוויון איננה תלויה בכוונה להפלות. די בכך, שתוצאתן של הוראות או של מדיניות היא מפלה, גם אם המניע להפרדה איננו הרצון להפלות:

"אכן, הפליה אסורה עשויה להתקיים גם בהעדר כוונה או מניע של הפליה מצד יוצרי הנורמה המפלה. לעניין ההפליה די בתוצאה המפלה."

כב' ביהמ"ש מופנה לבג"ץ 11163/03 ועדת המעקב העליונה לענייני הערבים ואח' נ' ראש ממשלת ישראל תק-על 2006 (1) 2562 וכן לבג"צ קדעאן לעיל, בעמ' 280, ולבג"ץ 721/94 אל על נתיבי אויר לישראל נ' דנילוביץ, פ"ד מח(5) 749, 764.

(3) המעונות הינם הדרך היחידה שבה קטינים בקצה רצף הסיכון יכולים לממש את זכותם לחינוך

135. במסגרת השהות במעון הנעול מקבלים קטינים את זכותם לחינוך ולעיתים לחינוך מיוחד באמצעות מורים המועסקים על ידי משרד החינוך בתוך המעונות עצמם.

136. במרבית המקרים, הנערים והנערות הממתינים להשמה במסגרות של חסות הנוער נפלטו כבר מכל מסגרות החינוך בקהילה וממסגרות חוץ ביתיות חלופיות, והאפשרות היחידה מבחינתם לקבל שירותי חינוך הינה במסגרת החינוכית שפועלת בתוך המעון.

אם כן, ההמתנה הממושכת להשמה במסגרות חסות הנוער או סגירת אפשרות זו בפני נער או נערה, מובילים באופן בלתי נמנע לפגיעה בזכותם לחינוך.

137. הזכות לחינוך הוכרה במשפט הישראלי בחקיקה ובפסיקה. חובתה של המדינה לספק לכל קטין אפשרות ללימוד חינוך במוסד חינוך רשמי כקבוע בס' 6 לחוק לימוד חובה, תש"ט – 1949. וכן כי "כל ילד ונער במדינת ישראל זכאי לחינוך בהתאם להוראות כל דין" "... ברוח כבוד האדם ועקרונות אמנת האומות המאוחדות בדבר זכויות הילד,

תוך שמירה על כבוד התלמיד..” (חוק זכויות התלמיד, תש”ס – 2000, ס’ 3, 1 - בהתאמה).

138. כפי שבית משפט זה קבע בעבר :

”הזכות לחינוך הוכרה זה מכבר כאחת מזכויות הבסיסיות של האדם...האמנה הבינלאומית בדבר זכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות משנת 1966, שאותה אישרה מדינת ישראל בשנת 1991, מצהירה בסעיף 13 שהחינוך מיועד לפיתוחן המלא של אישיות האדם ותחושת כבודו ולחיזוק כיבוד זכויות האדם וחירויות היסוד. הזכות לחינוך מעוגנת גם בסעיפים 28 ו- 29 לאמנה בדבר זכויות הילד משנת 1989 (כתבי אמנה 1037, כרך 31 ע’ 221), שאושרה אף היא על-ידי ישראל בשנת 1991....הזכות מעוגנת גם בחוקות רבות...ביהדות הזכות לחינוך והחובה לחנך הן אבני-יסוד...חובת החינוך הושתה לא רק על הפרטים, אלא על הקהילה כולה. הוטל עליה לדאוג לחינוכם של כל אלו שהוריהם לא יכולים היו לדאוג להם, ולהעניק שירות חיוני זה כשהוא זמין ושווה לכל נפש. הקהילה היא גם זו אשר נשאה על גבה את תוצאות הכישלון חינוכי ”

כב' ביהמ"ש מופנה לבג"צ 2599/00 עמותת יתד נגד משרד החינוך, פורסם בנבו. ס' 4-5; בג"צ 4363/00 ועד פוריה עילית נ' שר החינוך, פד"י נו (4) 203, 213; בג"צ 6671/03 אבו גנאם נ' משרד החינוך, פ"ד נט(5) 577, 585-4, תוך התייחסות ספציפית לחובת המדינה למלא את זכותם של אוכלוסיית הנושרים מבתי הספר לחינוך.

ויפים דבריו של בית המשפט ביחס לחוב הרשות להקצות משאבים מתאימים כדי לממש את הזכות לחינוך, ובין השאר ביחס להקמת מנגנון לטיפול בנושרים מבית הספר :

”חובת המדינה להקנות לכל ילד חינוך חובה חנם, וכנגדה – זכותו של כל ילד לחינוך כאמור – מחייבות נקיטת אמצעים ראויים על־מנת להבטיח שהתכלית החשובה של הקניית חינוך לילדי כל מגזריה של האוכלוסיה בישראל תוגשם הלכה למעשה. הצהרות בדבר חובת המדינה לספק חינוך חובה חנם ובדבר זכותו של כל ילד לחינוך חנם נותרות ריקות מתוכן אם אין ננקטים האמצעים המתאימים על־מנת להבטיח את הגשמתן והוצאתן מן הכוח אל הפועל. לצורך כך נדרשים תקציבים בהיקפים מתאימים.”

בג"צ 6671/03 אבו גנאם נ' משרד החינוך, פ"ד נט(5) 577, 585-584.

ז. עילות ההתערבות של בית משפט נכבד זה

139. העותרים מבקשים מבית המשפט להתערב בהחלטות של המשיבים בשל מספר עילות מנהליות, כמפורט להלן.
140. העותרים סבורים כי הפגיעה הבלתי מידתית והלא סבירה בזכויותיהם של העותרים המעוגנות בחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו מחייבת את התערבותו של בית משפט זה. פגיעה זו כוללת פגיעה בנגזרות שונות של החוק ובפרט בזכות הקטינים להגנה, לשלמות הגוף ולבריאות, להישרדות ולהתפתחות.
141. מחדלם של המשיבים פוגע גם בזכות העותרים לחינוך, זכות שהוכרה כזכות אדם בסיסית על ידי בית משפט זה.
142. הפגיעה בזכויות העותרים ומאות קטינים נוספים במצבם, עומדת בניגוד לאמנות בין-לאומיות שאושרו על-ידי ישראל כפי שפורט לעיל.
143. בנוסף לכך, מחדלם של המשיבים נגוע בפגמים מנהליים המסכלים את מטרת חוק הנוער (שפיטה ענישה ודרכי טיפול), וחוק הנוער (טיפול והשגחה), ומבססים עילות מנהליות נוספות להתערבות, ובפרט את עילת אי הסבירות הקיצונית, כמפורט לעיל.
144. עילת התערבות נוספות נתונה לבית משפט זה מכח הוראות סעיף 15(ג) לחוק יסוד: השפיטה. לבית המשפט סמכות רחבה להעניק סעד ראוי, לפי שיקול דעתו, באופן שיהיה הולם את נסיבות המקרה, בשבתו כבית משפט גבוה לצדק. הסמכות של בית משפט זה, לפי סעיף 15(ג) לחוק-יסוד: השפיטה, לדון "בעניינים אשר הוא רואה צורך לתת בהם סעד למען הצדק". כבר לפני כ-40 שנה קבע בית משפט זה כי לא רק העניינים אלא גם הסעדים שבית משפט זה יכול להעניק אינם מוגבלים, וזאת לשם עשיית הצדק.
- בג"ץ 101/74 **בינוי ופיתוח בנגב בע"מ נ' שר הבטחון**, פ"ד כח(2)449, 454.
145. סעד כזה יכול להיחשב אף כצו עשה, המחייב את הרשות המנהלית לעשות עתה את אשר היה עליה לעשות בשעתו, ולא עשתה, בשינויים המתחייבים מחלוף הזמן ומהנסיבות הקיימות.
- בג"ץ 3511/02 **עמותת "הפורום לדו קיום בנגב" נ' משרד התשתיות**, החלטה למתן צו ביניים מתאריך 16.1.03, פ"ד נז(2)102.

ז. סיכום

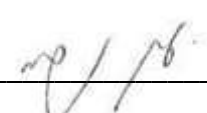
עתירה זו מבקשת להשמיע את זעקתם של נערות ונערים בסיכון קיצוני, שגורלם תלוי בין שמיים וארץ, בהמתינם כי המשיבים ימלאו כלפיהם את חובותיהם שבדין. המשיבים מתעלמים מזעקות אלה כבר שנים ארוכות. הגיעה העת לממש את החובות החוקיות, החוקתיות והבינלאומיות של המשיבים, ולתקן בדחיפות עוול בלתי נסבל המכתיב את מוסריותה ואת דמותה של החברה הישראלית כולה.

לאור כל האמור מתבקש בית המשפט הנכבד להוציא מלפניו צו על תנאי וצווי ביניים כמבוקש בפתח העתירה.


נטע ברק, עו"ד

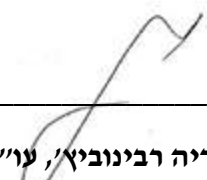
ממונה מחוזית-ייצוג קטינים

מחוז ת"א, הסיוע המשפטי


ערן נריה, עו"ד

ממונה מחוזי-ייצוג קטינים

מחוז צפון, הסיוע המשפטי


לידיה רבינוביץ', עו"ד

ממונה ארצית-ייצוג קטינים

הנהלת הסיוע המשפטי